

Mõisnike kahjud 1905. aastal Eestis ja nende hüvitamine

Toomas Karjahärm

Sissejuhatuseks

1905. aasta revolutsiooni üks silmatorkavaid jooni ja eripärasid Balti kubermangudes oli moodsal ajal ennenägematu ulatusega mõisahoonete põletamiste, lõhkumiste ja rüüstamiste laine, millega lätlased ja eestlased said kuulsaks nii kogu impeeriumis kui ka välismaal. Põletamine oli 1905. aastal Balti kubermangudes moes. Põletati linnas ja maal. Põlesid pordumajad ja kõrtsid, kauplused ja saksa teater Tallinnas, vabrikud ja mõisahooned, vili, hein, põhk ja piiritus. Kui kuni detsembrikuuni tegutsesid süütajad Eesti alal valdavalt ööpimeduses ja salaja, siis jõulukuu teisel dekaadil hakati Harjumaal, Läänemaal ja Pärnumaal mõisavara (peamiselt peahooneid ja piiritusevabrikuid) suure hooga hävitama täiesti avalikult, massiliselt ja kollektiivselt salkade poolt, kuhu kuulus nii Tallinnast tulnud linnatöölisi kui ka kohalikke maainimesi kõigist ühiskonnakihtidest.¹

Põletamise ja lõhkumisega kaasnes vägivald mõisnike ja mõisaametnike (mõisavalitsejad, metsaülemad) suhtes ning nii jõudis revolutsiooniline terror 1905. aasta detsemb-

ris oma kõrgpunkti.² Miks pöördus vägivald just baltisaksa aadlile kuulunud rüütlimõisate vastu? Mõis oli pikki sajandeid olnud maa-rahvale oluline ja mitmetähenduslik mõjur, mis kujundas nii elulaadi kui vaimsust. Võõrpäritolu ülemkihi asupaiga rollis vastandus mõis talule ja külale kui eesti rahva kodule ning see vastuolu püsis kuni 1919. aastani, kui Asutav Kogu võttis vastu radikaalse maa-seaduse. Maata ja vähese maaga talupojad ihkasid saada peremeesteks, mis oli võimalik vaid mõisate arvel. Mõisa kadumisest olid huvitatud ka päriskohaomanikud, keda mõis mitmesugusel viisil ahistas. Mõisate uurija Ants Heina sõnade järgi „Mõisad kehastasid justkui archimedeslikku punkti, millele toetus terve sinne ühiskond: kuigi kaalukangi ühele otsale jäänud aadlikud hõlmasid elanikkonnast üksnes tühise vähemuse, vaevalt pool protsenti,³ oli tegemist siiski elitaarse vähemusega, sest nende kätte polnud koondunud mitte üksnes enamjagu rikkusi, vaid ka kontroll ühiskondliku elu üle”.⁴

N.-ö. tavalisel või rahulikul ajal olid alam-

¹ Tallinna tööliste maalemineku tausta vt.: K. Jaanson. Mis juhtus 1905. a. 11.(24.) detsembri öhtul Voltas? Katse rekonstrueerida minevikku. – Tuna 2005, nr. 4, lk. 35–51; T. Karjahärm. Eestimaa talurahva kongress ja Volta koosolek: massiliikumine Balti provintsisides 1905. – Tuna 2012, nr. 4, lk. 28–52. Lätis algas mõisate ulatuslik massiline põletamine ja rüüstamine mõnevõrra varem, novembrikuu teisel poolel.

² Mõisate põletamist Eestis, Lätis ja mujal impeeriumis 1905. aastal on nimetatud allikates ja kirjanduses mitmeti: revolutsioon maal, agraarrahutused, talurahvamäss, talurahvasõda, ülestõus, kodusõda, terror.

³ 1916. aasta põllumajandusloenduse andmeil oli mõisnikke (nende seas oli ka eestlasi ja teistest rahvustest inimesi) koos perekonnaliikmetega loendatud u. 4000, mis moodustas 0,7% põllumajandusega tegelevast rahvastikust, maarahvastikust u. 0,5%. (A. Kõörna. Suure Sotsialistliku Oktoobrirevolutsiooni majanduslikud eeldused Eestis. Eesti Riiklik Kirjastus, Tallinn, 1961, lk. 125.) Eesti mõisate omanduses oli üle poole kogu maast ja seal oli tööjõuna hõivatud üle 100 000 inimese. (A. Andresen, E. Jansen, T. Karjahärm, M. Laar, M. Laur, L. Leppik, T. Rosenberg, T. Tannberg, S. Vahtré. Eesti ajalugu V. Pärisorjuse kaotamisest Vabadussõjani. Peatoim. S. Vahtré, tegevtoim. T. Karjahärm ja T. Rosenberg. Õpetatud Eesti Selts, Tartu, 2010, lk. 124–125. Mõisate kohta vt. lähemalt T. Rosenberg. Eesti mõisate ajalooline ülevaade. – Eesti mõisad. Teaduslikult toim. ja eessõna T. Oja. Eesti Ajalooarhiiv, Olion, Tallinn, 1994, lk. 7–55.)

⁴ A. Hein. Sagadi mõis. Sagadi a Country Manor in Estonia. Hattorpe, Tallinn, 2011, lk. 195.

kihid sunnitud leppima niisuguse ebavõrdse ja ebaõiglase „tasakaaluga”. Ent ebatavalisel, revolutsioonilisel ajal ületas vastuolude umbsõlme pinge alamkihtide taluvuse läve ja „ajaloolisest” vihast ajendatud vägivald pääses ohjeldamatult valla. Uhked häärberid, mis tuleroaks said, olid Balti ülemkihtide heaolu märgilised sümbolid, mis kehastasid rikkuse ja võimu kontsentratsiooni. Masside psühholoogi Gustave Le Boni kuulus „revolutsioon kui hetkeline vihapurse” on sobiv öelda ka 1905. aasta lõpu sündmuste kohta Balti kubermangudes.

Jätan selles kirjutises lähema vaatluseta mõisnike vara kahjustamise sügavamad tagamaad ja sündmuste kulgemise (need küsimused väärivad eraldi esitamist) ning keskendun üksnes lõpptulemusele, s. o. mõisnike kahjudele. Ametlikes dokumentides ja kirjanduses on selle kohta esitatud tunduvalt erinevaid arve nii kahjustatud mõisate hulga kui ka mõisnikele tekitatud kahjude iseloomu, ulatuse ja hüvitamise kohta. Need arvud sõltuvad sellest, millist päritolu allikatega on tegu ja milliseid objekte on võetud kahjude arvestamisel aluseks. Kas on silmas peetud üksnes peahoone ehk härrasemaja (mõisniku pere elumaja – mõisahooned, mõisahäärber, loss) ja selle interjööri või ka mõisakompleksi kuulunud kõrvalhooneid,⁵ majandustegevuseks vajalikku inventari, põllumajandussaadusi, toorainet ja muud vallasvara, majandustegevuse häirimisest (nt. mõisatöölise streigid, piiritusetootmise katkemine)⁶ tingitud otseseid ja kaudseid kahjusid.

Mõisniku vara hävitamine oli enne suurt põletamiste lainet (detsembris) üsna sageli

esinev nähtus, kui põlesid peamiselt mõisasüdamest eemal asunud vilja-, heina- ja põhuküünid ning -kuhjad. Selle kohta on rohkesti teavet maakonnapolitsei raportites ja sõnumeid ajalehtedes hiljemalt 1905. aasta märtsikuust alates. Võimatu on tuvastada, kui palju niisuguseid episoodide jõudis üldse ametlikku kuritegude statistikasse.⁷ Konkreetseid süüdlasi sageli ei leitud, süütamisi ei saadud kohtus juriidiliselt tõendada, kuigi kohtuasju algatati palju, ja enamasti korvasid kindlustusseltsid, esmajoones kinnisvaraomanike vastastikused (tule)kindlustusseltsid esialgu mõisnike suhteliselt väikesed (hilisemaga võrreldes) kahjud. Ent mõisatöölise kevadsuvised streigid ja süütamiste sagenemine tegid suupõllumehed murelikuks.

Nähes senise kindlustussüsteemi vähest võimekust, töötasid Liivimaa rüütelkonna juhid 1905. aasta juulis välja mõisnike vastastikuse abistamise uued tingimused igasuguste võimalike kahjude (kinnis- ja vallasvara hävitamine, tootmise katkemine) korvamiseks, milleks tuli luua garantiifond, kuhu liikmed maksid sisse 2% kindlustussummast. Selle ettevõtmise raames loodi Liivimaa kubermangu maakondades kõrgetasemelised hindamiskomisjonid (*Schätzungskommissionen*), mida reeglina juhtisid maanõunikud.⁸ Autorile pole teada, kui kaugele Liivimaa mõisnikud niisuguse vastastikuse abistamise süsteemi ülesehitamisega 1905. aasta teisel poolel jõudsid, sest vähem kui poole aasta pärast saabus tõeline katastroof, mis lisaks olemasolevatele nõudis kahjude korvamiseks erakorralisi lisameetmeid.

⁵ Kõrvalhooned olid kontorid, mõisaametnike (valitsejad, metsaülemad, aednikud jt.), teenijate ja tööliste (moonakate) ja teenijate elumajad, meiereid, piiritusevabrikud ja õllepruulimiskojad, õllekõrtsid, tallid, tollakuurid, laudad, viljaaidad, telliselöövid, sepikojad, saeveskid ja puulaod, kaalukojad, viljakuivatid, triiphooned, supelmajad ja paadisillad jm. Näiteks oli Alatskivi mõisaansambli 57 hoonet. (www.alatskiviloss.ee/est/loss/ajalooline-mois/)

⁶ Mõisatöölise streikidest vt. T. Karjahärm, R. Pullat. Eesti revolutsioonitules 1905–1907. Eesti Raamat, Tallinn, 1975, lk. 73–75.

⁷ Kubermangude ametlikes koondkokkuvõtetes kuritegude kohta 1905. aastal pole mõisnike vara kahjustamise „kergemaid” vorme üldse eraldi mainitud, sest need jäid poliitiliste kuritegude, massirahutuste, relvastatud kokkupõrgete, tapmist, röövimiste, ametiasutuste rüüstamise, sideliinide kahjustamise ja mõisate peahoonete hävitamise varju. Ka maakonnaülemate aastaaruanded ei anna selle kohta kõikehõlmavat teavet.

⁸ Bedingungen für die Beteiligung an der gegenseitigen Hülfeleistung der Rittergutsbesitzer bei durch Gewaltakte verursachten Sachschäden 15.07.1905. Pečatano po rasporjaženiju očerednogo landrata fon Ėttingen. Druck von W. F. Häcker in Riga. Ajalooarhiiv (EAA), f. 1400, n. 1, s. 178, pagineerimata.

Möisnike kahjude arvelevõtmine

Balti kubermangudes mõisatele tekitatud kahjude suuremastaabiline hüvitamine kerkis päevakorda 1905. aasta novembris-detsembris. Asi oli selles, et mõisahooned, nende sisustus ja majandamiseks vajalik inventar olid enamasti küll suuremal või vähemal määral kindlustatud, kuid kindlustusseltsid polnud põhikirja järgi kohustatud hüvitama tõestatud süütamiste, sõdade ja vägivalga (*nasilie*) tagajärjel tekkinud kahjusid.⁹ Isegi pealinna suured kindlustusseltsid polnud suutelised hüvitama riigis, sh. sisekubermangudes järsult sagenenud tulekahjusid. Balti kubermangude vastastikuse tulekindlustuse seltsid teavitasid oma kliente tagavarakapitali ammendumisest ootamatult suurte väljamaksete tõttu.¹⁰ Pealegi lähtusid kindlustusseltsid ainult kindlustatud varale tekitatud kahjust, mis enamasti oli väiksem kui mõisniku hinnatud kogukahju.

Rüütelkonnad reageerisid kohe ja moo-

dustasid spetsiaalsed komisjonid (allkomisjonidega kihelkondades), kelle ülesandeks oli kahjude kindlakstegemine ja arvelevõtmine (nimekirjade koostamine) ning kannatanutele võimalikult odava laenuraha muretsemine loodava rüütelkonna laenufondi (*Ritterschaftlichen Darlehnsfond*) vahendite jaotamisega.¹¹ Esmalt keskendusid komisjonid suuremate kahjude, s. o. mahapõletatud peahoonete ja nende väärtusliku sisustuse arvelevõtmisele. Juba 24. detsembril saatis Liivimaa resideeriv maanõunik Heinrich von Tiesenhausen-Inzeem Liivimaa kubernerile Nikolai Zvegintsoville kirja koos kahjustatud (*sožženy ili razrušeny*) mõisate esialgse nimekirjaga, mis hõlmas kubermangu 74 mõisat (elumajad ja osaliselt ka majandushooned), neist Põhja-Liivimaal Pärnumaal 11. Keskmiseks kahjuks arvas maanõunik 45 000 rubla mõisa kohta, paljudel juhtudel aga üle 100 000 rubla, mis kokku tegi 3,4 miljonit. Liivimaa kubermangus vägivallast kahju kannatanud mõisnike üldarvu hindas ta vähemalt 150-le.¹²

⁹ Vt. nt. Pravila dlja pravlenija Ėstljandskogo Obščestva Vzaimnogo straxovanija ot ognja, učreždennyja Obščim Sobraniem Členov 8 marta 1894 goda. Ju. G. Gressel, Revel, 1895, § 6, lk. 4–5; Instruction für die Verwaltung des Estländischen gegenseitigen Feuer-Versicherungs-Vereins bestätigt von der General-Versammlung am 9. März 1901. J. H. Gressel, Reval, 1901, § 36, lk. 19.

¹⁰ Liivimaa Vastastikuse Tulekinnituse Seltsi (1909. aastast Liivimaa Vastikune Kinnituse Selts) aruande järgi kasvas kindlustusjuhtumite-tulekahjude arv 1905/1906. tegevusaastal u. 200-lt (varasemate aastate keskmine) 469-le, väljamaksmisele kuuluv hüvitis kasvas 15 900-lt 529 438 rublale, millest langes mõisate arvele 393 tulekahju 500 916 rublaga. Arvatavaid süütamisi oli 268 (57%) kahjusummaga 352 863 rubla (61,1%). Mõisasüdametel eemal paiknevaid põhikuure põles 149, heinakuhjasid 37; sellele eelneval tegevusaastal olid vastavad arvud 17 ja 6. Suurte väljamaksete tõttu vähenes seltsi tagavarakapital ligikaudu neli korda. (Liivimaa vastastikline tulekinnituse selts. – Hääli 21.03.1907.) Eestimaa Vastastikuse Tulekinnituse Seltsi kahjude žurnaali järgi otsustades kasvas kindlustushüvitiste kogusumma 1905. aastal eelnevaga võrreldes peaaegu kolmekordseks: 1904. aastal 136 196 rbl., 1905. aastal 394 342 rbl. (Eestimaa Vastastikuse Tulekinnituse Seltsi kahjude žurnaali. EAA, f. 3761, n. 1, s. 391, l. 181, 226.)

¹¹ Rüütelkonna Komitee moodustas 22. detsembril 1905 revolutsiooni läbi kannatada saanud mõisaomanikele laenu andmise komisjoni (*Kommission zur Erteilung von Ritterschaftlichen Darlehen an die durch die revolutionären Unruhen d. J. 1905 geschädigten Gutsbesitzer Estlands*) ja abikomitee (*Hilfskomitee*). (Beschlüsse des ritterschaftlichen Ausschusses vom 22. Dezember 1905. EAA, f. 854, n. 2, s. 5370, pagineerimata; Tallinnast. Rüütelite volikogu otsustest. – Valgus 29.12.1905.) 1906. aastal, seoses rüütelkonna mõisate pantimisega aadlipangas moodustati Eestimaa rüütelkonna pantkirjalaenu andmise komisjon (*Kommission zur Erteilung von Ritterschaftlicher Pfandbriefsdarlehen*). Neid komisjone nimetati lühidalt laenukomisjonideks (*Darlehnskommission*). Balti kubermangudes 1905. aasta detsembris asutatud abikomiteede (*Estländische Landeshilfskomitee, Livländische Notstandskomitee, Kurländische Notstandskomitee*) tegevust koordineeris jaanuaris 1906 asutatud *Baltische Zentralnotstandskomitee* annetuste kogumiseks kodu- ja välismaal. (Bericht über die Hilfstätigkeit der Ritterschaft zum Besten der durch die revolutionären Unruhen vom Dezember 1905 geschädigten Gutsbesitzer Estlands. (Juni 1907.) EAA, f. 854, n. 1, s. 1585, l. 10–11 p.; Statuten des Estländischen Hilfskomitees./ Ustav Ėstljandskogo vspomogatel'nogo Komiteta. EAA, f. 854, n. 2, s. 2204, l. 1–10.)

¹² Resideeriv maanõunik H. von Tiesenhausen Liivimaa kubernerile N. A. Zvegintsoville 24.12.1905. EAA, f. 296, n. 8, s. 947, l. 97–102. Nähtavasti pidas maanõunik silmas ka seda tõsiasja, et ühele mõisnikule võis kuuluda mitu kahjustatud mõisat.

НАЧАЛЬНИКЪ
ФИЛЯНДСКАГО
ГУБЕРНСКАГО
САНДАРМСКАГО
УПРАВЛЕНИЯ.

17 Марта 1905 г.

№ 1936

г. Рига.

13. МАРТА 1905

Секретно.

96

Въ дополнение къ телеграммѣ моей отъ 15 Марта доношу, что рабочіе имѣнія Толама, Верроскаго уѣзда, предъявили владѣльцу имѣнія Г. Гаммеру требованіе объ увеличеніи имъ заработной платы, а когда требованіе ихъ не было удовлетворено, то они стали буйнить, разграбили винную и пивную лавки и подожгли последнюю, причемъ тутъ-же отстаивали отъ огня винную лавку, говоря, что ее не нужно трогать, такъ какъ она казенная и дѣйствительно спасли лавку. Затѣмъ пьяные рабочіе разгромили домъ помѣщика Гаммера, его избили и сожгли принадлежащій ему лесопильный заводъ. Прекращавшему безпорядокъ полицейскому уряднику Теллингу нанесено нѣсколько легкихъ ранъ разными орудіями. 14 Марта толпа продолжая буйство, разграбила въ имѣніи пивной погребокъ. Порядокъ водворенъ прибывшей ротой. Возбуждено по этому дѣлу Судебное Слѣдствіе.

Полковникъ *Винков*

с/м

3

Въ Департаментъ Полиціи

смакв.

Liivimaa Kubermangu Sandarmivalitsuse ülemal polkovnik Volkovi ettekanne Politseidepartemangule mõisavara hävitamise ja politseinikule kallaletungimise kohta Toolamaa mõisas Võrumaal. GARF, 102, OO, n. 1905, s. 4, osa 11, l. 96

Eestimaa Rüütelkonna Komitee nimekirja 4. veebruarist 1906 sisaldab Eestimaa kubermangus põletatud, purustatud ja rüüstatud mõisate ja nende omanike (valdajate, rentnike) nimesid maakondade ja kihelkondade kaupa.¹³ Nimekirja sisaldab kokku 113 objekti kahest perioodist. Esimesel perioodil (26.–28. oktoober 1905) sai kannatada 13 objekti: kümme mõisat (neist kolm kirikumõisat ehk pastoraati),¹⁴ kaks kroonu viinapoodi ja Liiva postkontor. Teisel perioodil (12.–19. detsember 1905) sai selle nimekirja järgi kannatada 100 mõisat, sh. põletamise läbi 52 mõisa härrastemaja (*Gutshäuser*) ja kaheksa piiritusevabrikut (*Brennereien*); 35 mõisa piiritusevabrikut purustati (*demoliert*). See n.-ö. pikk nimekirja on olnud aluseks hilisematele nimekirjadele ja statistilistele kokkuvõtetele ning sisaldab kahjude „edetabeli” kihelkondade ja omanike suguvõsade/perekondade (matrikuleeritud ja matrikuleerimata suguvõsad eraldi) järgi, kuid ei sisalda mõisnike kahjusid rahalises väärtuses.

Eestimaa kuberner Pjotr Bašilovi aastaaruandes on märgitud 96 kannatada saanud mõisat,¹⁵ kuberner Nikolai von Büntingi kirjas siseministrile umbes 100 lõhutud/purustatud ja põletatud mõisat.¹⁶ Kuritegevuse ametliku statistika (register väärtegade, kuritegude ja kohustuslike määruste rikkumise kohta Eestimaa kubermangus), mis tugines peamiselt politsei andmetele, järgi oli Eestimaa kubermangus 1905. aasta oktoobris mõisate ja

kroonu viinapoodide lõhkumisi (*razgromov*) 41 ja süütamisi (*podžogov*) 13, novembris oli mõisate lõhkumisi kaks, detsembris rüüstamisi ja lõhkumisi (*grabežei i podžogov*) 81.¹⁷ Kõnealuses kontekstis võidi sõnaga *razgrom* märkida igasugust kahjustamist: hävitamist, purustamist, lõhkumist, laastamist, rüüstamist või põletamist.

Baltimaade ajutine kindralkuberner Vasili Sollogub asutas 25. veebruaril 1906 erikomisjoni Liivimaa kubermangus aset leidnud rahutuste põhjuste ja tagajärgede väljaselgitamiseks.¹⁸ Asekuberner Jakov Bologovskoi eesistumisel töötav komisjon pidi juhendi järgi tegema kindlaks materiaalsed kahjud¹⁹ ja välja selgitama süüdlased – isikud või külakogukonnad, kellelt kahjud sisse nõuda ja keda karistada. On tähelepanuväärne, et komisjoni ülesannete hulka kuulus ka rahutuste aluspõhjuste (*korennye pričiny*) väljaselgitamine ja ettepanekute tegemine nende ärahoidmiseks tulevikus (§15).²⁰ Riigivõimu sekkumine eraomanike materiaalsete kahjude kindlakstegemisse oli seotud kavandatava kroonu sooduslaenuga, mida pidid õiglaselt jagama selleks moodustatavad ametnikest ja mõisnike esindajatest koosnevad riiklikud komisjonid. Komisjoni poliitilised järeldused (süüdi on sotsiaaldemokraadid ässitajad ja kohalikud võimud, kes ei suutnud mässu kohe otsustavalt maha suruda, samuti pakiliste reformidega hiline mine) kajastusid 1908. aastal koostatud ulatuslikus ülevaates Balti-

¹³ Liste in der Zeit vom 26. bis 28. Oktober 1905 und vom 12 bis 19 Dezember 1905 von Revolutionären niedergebrannten, demolierten und beraubten Rittergüter und Pastorate 04.02.1906. EAA, f. 854, n. 2, s. 2209, l. 1–4.

¹⁴ Hageri, Keila ja Nissi pastoraadid.

¹⁵ Eestimaa kuberner P. P. Bašilovi aruanne keisrile 1905. aasta kohta 13. 11.1906. Venemaa Riiklik Ajalooarhiiv Peterburis (RGIA), f. 1284, n. 194, s. 66, l. 5; f. 1263, n. 4(1905), s. 50, l. 151p.

¹⁶ Eestimaa kuberner N. G. von Bünting siseminister P. N. Durnovole 10.01.1906. Venemaa Föderatsiooni Riigiarhiiv Moskvas (GARF), f. 102, OO, n. 1906 (II), s. 700/68, l. 4. Samasugune number Eestimaal põletatud, purustatud ja rüüstatud mõisate kohta figureerib ka tolaaegsetes ajalehtedes. (Vt. Nt. Eestimaal. – Saarlane 10.01.1906; Mõisate kahjud. – Saarlane 21.02.1906; Tallinnast. – Koit 21.02.1906.)

¹⁷ Vedomost' o količestve prostupkov, prestuplenij i narušenij objazatel' nyx postanovlenij v Èstljandskoj gub. s 10 dekabrja 1904 g. po 10 dekabrja 1905 g. i po 1 dekabrja 1906 g. Läti Riiklik Ajalooarhiiv (LVVA), f. 6989, n. 2, s. 5, l. 213.

¹⁸ Liivimaa kuberner N. A. Zvegintsov asekubernerile 08.03.1906. EAA, f. 296, n. 7, s. 2476, pagineerimata.

¹⁹ Kahjude takseerimisel tuli kindlaks teha vaid otsesed kahjud, arvestades amortisatsiooni ja tuginedes ametlikele dokumentidele; viimaste puudumisel lubati arvestada tunnistajate ütlusi.

²⁰ Programma i porjadok dlja rassmotrenija posledstvij byvšix v Lifljandskoj gubernii besporjadkov. EAA, f. 296, n. 7, s. 2476, pagineerimata.

maade ajutise kindralkuberneri tegevusest.²¹

Ajakirjanduse andmeil registreeris rahutustes (*besporjadki*) kannatanute abistamise erinõupidamine (asutati keisri käsul 16. detsembril 1905)²² kogu riigis 1834 maaomaniku kahjud 34 miljoni rubla suuruses.²³ Kolme Balti kubermangu ülesantud kahjud olid 583 mõisa kohta kokku 12 057 615 rubla. Tegelikke kahjusid me ei tea, sest mõisnikud püüdsid arusaadavatel põhjustel kahjusid suurematena näidata. Teisest küljest pole

teada, kui palju kahjusid hüvitati kindlustusseltside poolt ja/või jäid komisjonides üldse arvele võtmata.²⁴ Politseidokumentides ja ajalehtedes on märgitud kümneid enne detsembrit 1905 tulekahjustest kannatada saanud mõisaid (põlesid peamiselt hein, põhk, vili ja mets),²⁵ kuid hilisemates hüvitise taotlejate nimekirjades suurt osa neist ei ole, kuigi paljudel juhtudel oli tegemist tahtliku süütamisega.²⁶ Tallinna Ringkonnakohtu prokuröri kriminaalasjade järelevalvetoimi-

²¹ Obzor dejatel`nosti Vr. Pribaltijskogo general-gubernatora 1905–1908 g.g. 24.05.1908. – Imperskaja politika Rossii v Pribaltike v načale XX veka. Sbornik dokumentov i materialov. Sost. T. Kar`jajarm. Nacional`nyj arxiv Ėstonii, Institut istorii (Tallinn), Tartu, 2000, lk. 214–295. Dokumendi kinnitatud koopia asub LVVA, f. 6989, n. 14, s. 37, l. 1–49p.

²² Vysočajše utverždennoe Osoboe Soveščanie po delu ob okazanii material`nogo vspomoščestvovanija častnym licam i predpriiatijam, postradavšim vsledstvie proisxodivšix v različnyx mestnostjax imperii besporjadkov. Juba varem 10. aprillil 1905 andis Nikolai II ukaasi Senatile, mis muu hulgas käskis ministritel välja töötada määrus riigikassast laenu andmiseks kahjukannatanud maaomanikele, kes ei suuda oma vahenditega viivitamatult tootmishooneid korda teha ega majapidamiseks vajalikku inventari muretseda. (Imennoj Vysočajšij Ukaz Pravitel`stvennomu Senatu/ Kõige kõrgem ukas Valitsevale senatile 10.04.1905. EAA, f. 67, n. 1, s. 692, l. 10.)

²³ Kahjutasu mõisnikkudele. – Postimees 26.01.1906; Kahjutasu mõisnikele. – Vabadus 27.01.1906; Mõisnikkudele abiandmine. – Kodumaa 06.02.1906. Tuntud vene agraarajaloolase Andrei Anfimovi postuumselt ilmunud märkmetes on kogu riigis purustatud (*razgromleno*) mõisate arv 2864 kogukahjuga 48,5 miljonit rubla, sellest Balti kubermangudes 579 mõisat (20%), kus kahjud moodustasid 27% (13 093 rubla) kogukahjustest. (A. M. Anfimov. Iz arxiva istorika. Neokončennye spory. – Voprosy istorii 1997, nr. 5, lk. 65.) Teodor Shanini raamatus on Lätis lõhutud (*razrušeno*) mõisate arv 459, Eestis 114, kokku 573 mõisat, mis andsid 1/4 kogu impeeriumi kahjustest. Autor on Läti ala kahjustatud mõisate hulka ekslikult arvanud ka Põhja-Liivimaa Eesti ala 47 mõisat. (T. Šanin. Revoljucija kak moment istiny 1905–1907 gg.; 1917–1922. Perevod s anglijskogo E. M. Kovalev. Ves` Mir, Moskva, 1997, lk. 184.) Läti uurija Jānis Krastiņš on Liivimaa ja Kuramaa kubermangu kahjustatud mõisate koguarvuks saanud 459 (teisel 469). (Ja. P. Krastyn`. Revoljucija 1905–1907 godov v Latvii. Otv. red. A. L. Sidorov. Akademija nauk SSSR, Institut istorij, Moskva, 1952, lk. 152–153.)

²⁴ Haimre mõisa valitseja, taanlase Jens Peder Andersen mälestuste järgi oli põletatud mõisahoones vallasvara kindlustatud 180 000 rubla eest. (V. Helk. Ühe taanlase elamusi 1905. aasta revolutsiooni keerises Läänemaal. – Tuna 2005, nr. 4, lk. 74.), kuid mõisaomaniku, parun Alexander Buxhoevedeni üles antud kahjusumma oli 67 000 rubla. (M. Aitsam. 1905. aasta revolutsioon ja selle ohvrid Eestis. Ilmamaa, Tartu, 2011, lk. 287.)

²⁵ Aa, Alatskivi, Albu, Ambla, Anija, Aruküla (Järvamaal), Asuküla, Auaste, Auvere, Ehmja, Elme, Ereda, Ervita, Esna, Haapsalu, Harku, Heimadra, Hirmus, Iisaku, Imastu, Jootme, Jõhvi, Jägala, Järve, Kaarma, Kabala, Kangruselja, Kapu, Karinõmme, Karja, Karkuse, Keila-Joa, Kiiu, Kilti, Kirimäe, Kirna, Kivijärve, Klooga, Kodijärve, Koguli, Koitjärve, Kokora, Kolga, Kolu, Koluvere, Koonga, Kostivere, Kunda, Kurna, Köblaste, Kõpu (Läänemaal), Kõrvetaga, Käravete, Laagna, Lehol, Lehtse, Lihula, Lokuta, Loona, Maidla, Martna (kirikumõis), Meedla, Moora, Mõniste, Mäkaiste, Mäo, Märjamaa, Mündi, Neeruti, Oidrema, Oisu, Ohtu, Orajõe, Oru, Paasvere, Pada, Pagari, Pala, Palla, Palu, Peri, Piiumetsa, Piirsalu, Pilkuse, Pivarootsi, Pootsi, Preeidi, Purdi, Putkaste, Päre, Pühajärve, Raadi, Raasiku, Rahkla, Rakvere, Rannu, Rava, Roela, Roosna-Alliku, Ruila, Russalu, Ruuna, Rägavere, Rāpina, Rāabise, Saastna, Saha, Saksi, Salutaguse, Sangaste, Silmsi, Sompa, Soontaga, Soonurme, Taebla, Tammiku, Tapa, Tarakvere, Tohisoo, Toolamaa, Tori, Tudu, Tumala, Tuula, Tõstamaa, Tähtvere, Udeva, Udriku, Uhtna, Ungu, Vaiatu, Vaikna, Vaimõisa, Vaivara, Valgu, Valguta, Valtu, Vanamõisa (Virumaa), Vana-Suislepa, Vana-Vigala, Vao (Järvamaal), Varbuse, Vastseliina, Vastse-Roosa, Vigala, Viisu, Voika, Voose, Võisiku, Väike-Kareda, Väike-Kullamaa. (Mõisate nimekiri on koostatud peamiselt ajakirjanduses avaldatu, politsei ja kohtuasutuste materjalide põhjal. See ei sisalda Riia ringkonnakohtu materjalide andmeid Liivimaa kubermangu Eesti ala kohta ja seetõttu on nimekiri Lõuna-Eestis kannatanud mõisate osas Põhja-Eestiga võrreldes ebatäielikum.)

²⁶ Tulekahjude ja süütamise kalendrit Eesti ala mõisates vt. M. Aitsam. 1905. aasta revolutsioon, lk. 102–103; V. Juhandi. Sündmusi 1905. ja 1906. aastal. – Akadeemia 2005, nr. 12, lk. 2645–2664. Toon veel mõned näited tulekahjude kohta. Tumala mõisas ööl vastu 31. oktoobrit ja uuesti 31. oktoobri öhtul valla pääsenud tulekahju tekitas mõisnikule 2770 rubla kahju; põles teravili, hein ja põhk. Süütamises kahtlustatavad olid talupojad ▶

kute (Eesti Ajalooarhiiv, fond 139) hulgas on mõisate vara süütamise kohta 1905. aastal ligi 150 toimikut; neist valdav osa puudutab vähem ulatuslike süütamiste episoodide enne detsembrikuu suurpõletamist, kusjuures rea mõisate puhul on süütamise kohtuasju 1905. aastal algatatud rohkem kui üks²⁷; näiteks Raasiku mõisas neli, Vaivara mõisas kolm kohtuasja.

Astaf von Transehe-Rosenecki anonüüm- ses revolutsioonistatistikas (1905–1906) on märgitud 604 süütamist Liivimaa Läti ala maakondades ja 291 süütamist Kuramaal.²⁸ Saare maakonnaülem Vassiljevi teatel oli seal 1905. aastal 62 süütamist kogukahjuga 61 045 rubla.²⁹ „Saaremaal on tulekahjusid nii rohkesti, et üksikult neid ei jõua üles tähendada, tuleroaks langevad mõisnikkude viljarehed ja heinaküünid. Sütitajatest ei ole siiani ühtegi kätte saadud,” kirjutas Posti-

mees 20. detsembril 1905.³⁰ Mõnel puhul olid varasemad tulekahjud eelmänguks hilisemale suurpõletamisele või rüüstamisele samas mõisas, teisel jäid need üksikepisoodiks.³¹

Mõisnike kahjude hindamise tulemused ja hilisemad nõuded võisid kõikuda üsna suurtes piirides. Näiteks oli Habaja, Kaiu ja Saumetsa mõisa rüüstamisega tekitatud kahju üldnimekirja järgi kokku 63 674 rubla, kuid Tallinna ringkonnakohus mõistis nende omanikule/rentnikule Arthur von Hunniusele Harjumaa esimesel mõisate põletamise protsessil välja 47 000 rubla.³² Koluvere mõisale tekitatud kahju oli nimekirja järgi 100 880 rubla, ent krahv Leo Buxhoeveden nõudis kohtus kahjutasu ¼ miljonit rubla, mis jäi rahuldamata.³³ Ravila mõisa kahjud olid nimekirja järgi 224 656 rubla, kuid krahvinna Alexandra Kotzebuele mõistis kohus välja üle ühe miljoni rubla.³⁴

► Vassili Lember ja Aleksei Mägi (Saare maakonnaülem V. N. Vassiljev Liivimaa kubernerile N. A. Zvegintsoville 04.11.1905. EAA, f. 296, n. 8, s. 941, l. 21.) Mäkaste poolmõisas hävis õöl vastu 19. septembril süüdatud tules 2925 rubla väärtuses kindlustatud teravilja. (Tartu maakonnaülem K. K. Maydell Liivimaa kubernerile N. A. Zvegintsoville 26.09.1905. – Revoljucija 1905–1907 gg. v. Èstonii. Sbornik dokumentov i materialov. Otv. red. G. I. Mosberg. Akademija nauk Èstonskoj SSR, Institut istorii. Arxivnyj otdel i Central`nyj gosudarstvennyj istoričeskij arxiv Èstonskoj SSR, Tallinn, 1955, lk. 235.) Mõlemal juhul korvas kahjud Liivimaa kinnisvaraomanike tulekahjude vastu kindlustamise selts (1909 sai nimeks *Livländischer gegenseitiger Assekuranz-Verein*).

²⁷ Nt. Harku, Karkuse, Kolu, Kunda, Maidla, Raasiku, Rakvere, Saastna, Vaivara. (Loetelu aluseks on Tallinna Ringkonnakohtu prokuröri (EAA, f. 139) järelevalvetoimikud.)

²⁸ [A. von Transehe-Roseneck.] Die Lettische Revolution. Mit einem Geleitwort von professor T. Schiemann, II. Die Sozialdemokratie. Die Katastrophe. Zweite veränderte Auflage. Georg Reimer, Berlin, 1908, lk. 344–345, 357–359.

²⁹ Saare maakonnaülem V. N. Vassiljevi raport Liivimaa kubernerile N. A. Zvegintsoville 17.02.1906. EAA, f. 296, n. 7, s. 2480, l. 7p. Maakonnaülem V. N. Vassiljevi raporti järgi olid Saaremaa mõisate suuremad kahjud järgmised: Kaunispe 9534 rbl., Elme 6525 rbl., Karja 5500, Pidula 3300 rbl. (Sealsamas.) Kindralkubeneri nimekirjas (1908) Saaremaa mõisnike kahjud ei kajastu. Saaremaa ja Muhumaa protsessil Peterburi Kohtupalati osakonna väljasõiduistungil Kuressaares 1908. aastal oli küll juttu mõisate vara põletamisest, kuid mõisnikud kahjunõudeid protsessi kirjelduse järgi ei esitanud. (Kohtukoda. Revolutsiooniline liikumine Saaremaal. – Õigus 30.05.1908; 04.–06., 09.06.1908.)

³⁰ Kuressaarest. – Postimees 20.12.1905. Vt. –vini–. Saaremaalt. Seisukord. – Uudised 30.12.1905.

³¹ 28.08.1905 õöl langesid Roosna-Alliku mõisas tuleroaks neli puidust heinaküüni ja üks kivist küün peksmata rukkiga. Kohale tormanud mõisarahvas ei jõudnud leekidest võitu saada. Tallinna Ringkonnakohtu Järvamaa 1. jaoskonna kohtu-uurija ei suutnud leida piisavalt süütoendeid ühegi kahtlusluse kohta. Mõisa omanik Georg von Stackelberg kahtlustas kahte oma mõisa talupoega, kes olid ähvardavaid sõnu öelnud. Üks kahtluslusest, Hans Orav tunnistas, et oli paljude kuuldes vihaselt ähvardanud mõisavalitseja Johan Wiburgi, kellelt tal oli saada 3 rubla kaevu ehitamise eest, kuid mõisniku vastu polevat tal midagi. Roosna-Allikul oli see juba teine süütamine, kuid detsembrikuu põletamislainest jäi see mõis kõrvale. (Roosna-Alliku ja perekond von Stackelbergid, http://www.eha.ee/arhiivikool/index.php?tree_id=127)

³² N. Kohtukoda. Mõisate lõhkumise protsess, 3. – Sõnumed 05.09.1906; M. Aitsam. 1905. aasta revolutsioon, lk. 313.

³³ M. Aitsam. 1905. aasta revolutsioon, lk. 327.

³⁴ N. Kohtukoda. Kolmas mõisaterüüstamise protsess, 4. – Sõnumed 03.10.1906; M. Aitsam. 1905. aasta revolutsioon, lk. 314.

Eestimaa rüütelkonna abistamistegevuse aruanne

Eestimaa kubermangu mõisnike kahjude kokkuarvamise ja hüvitamise kokkuvõtlikuks koondiks on Eestimaa rüütelkonna abistamistegevuse trükitud aruanne juunist 1907.³⁵ See hõlmab kuut mõisat (*Güter*) ja kolme pastoraati, mis said kannatada 26.–28. oktoobril³⁶

ja u. 100 mõisat ajavahemikust 12.–19. detsember, mis langesid kuritahtliku süütamise (*Brandstiftung*), purustamise (*Demolierung*) ja röövimise (*Raub*) ohvriks. Rüütelkonna keskkomisjon (*Zentralkommission für die Abschätzung der durch die Revolutionsereignisse verursachten Schäden*) tegi kihelkonnakomisjonide detailsete aruannete põhjal kokkuvõtte „tegelikest kahjudest” Eestimaal.

Tabel 1

Eestimaa mõisnike kahjud 1905. aasta oktoobris ja detsembris rüütelkonna keskkomisjoni andmeil (1907)

Kahju objekt ja liik	Kahju rbl.
52 elumaja põletatud	1 349 446,37
11 elumaja purustatud	13 723,27
8 piiritusefabrikut põletatud	76 604,00
35 piiritusefabrikut purustatud	11 695,99
Kõrvalhooneid põletatud ja purustatud	39 469,20
Sisustus, väärtasjad, dokumendid	1 103 378,74
Piirituse, teravilja, loomasööda varud	134 876,79
Elav inventar	1 800,00
Eluta inventar	23 447,84
Töö ja äritegevuse seiskumine	56 820,21
Kokku	2 811 262,31
Sellest:	
Kinnisvara	1 490 643,43
Vallasvara	1 263 798,67
Muud kahjud	56 820,21

Suuremate registreeritud kahjudega kihelkonnad olid Kose (509 000 rbl.),³⁷ Rapla (368 000rbl.), Märjamaa (365 000 rbl.), Jüri (286 000), Kullamaa (269 000 rbl.), Hageri (227 000 rbl.) ja Vigala (218 000 rbl.). Kõige

suuremaid kahjusid kandsid rüütelkonna keskkomisjoni aruande järgi mõisatest: Ravila – 224 600 rbl., Vigala – 120 000 rbl., Valtu – 104 000 rbl., Järvakandi – 104 000, Koluvere (101 000 rbl.).

³⁵ Bericht über die Hilfstätigkeit der Ritterschaft zum Besten der durch die revolutionären Unruhen vom Dezember 1905 geschädigten Gutsbesitzer Estlands. (Juni 1907.) EAA, f. 854, n. 1, s. 1585, l. 10–11p.

³⁶ Mihkel Aitsam juniori nimekirjas on 14 mõisat, sh. kolm pastoraati. (M. Aitsam. 1905. aasta revolutsioon, lk. 286.)

³⁷ Kose kihelkonna mõisate kahjud vt. Schadenersatz für Demolierung, Brandstiftung v. Gütern. EAA, f. 854, n. 2, s. 5369, pagineerimata.

A. von Transehe-Rosenecki nimekiri

Astaf von Transehe-Rosenecki anonüümse kaheköitelise töö „Läti revolutsioon” (1. tr. 1907, 2. tr. 1908) teise köite lisas on mitmesugust statistikat revolutsiooniliste sündmuste kohta Balti provintside, sh. ka loetelu kannatada saanud mõisatest kubermangude, maakondade, kihelkondade ja omanike lõikes.³⁸ Autor on nimekirja võtnud üksnes täielikult või osaliselt põletatud (*eingeschert*) rüütlimõisad. Töenäoliselt eeldas ta põhjendatult, et kõige suuremad kahjud tekkisid just peahoonete põletamisest, millega hävis enamasti ka hinnaline sisustus, kui seda ei saadud välja tassida. Kõrvalhoonetele ja isegi piiritusevabrikutele tekitatud kahjud olid mõisahäärberitele tekitatud kahjudega võrreldes tagasihoidlikud, nagu

näeme Eestimaa rüütelkonna abistamiskomisjoni aruandest.

Transehe nimekiri sisaldab 184 mõisat: Liivimaal 85, Kuramaal 45, Eestimaal 54, ehk Läti alal 118 ning Eesti alal 66 mõisat.³⁹ Mitmed kaasaegsed ja hilisemad autorid ongi piiridunud niisuguse Transehe „minimiseeritud” statistika esitamisega.⁴⁰ Üks uusim uurimus märgib põletatud aadlilosside ligikaudseks arvuks Lätis 117 (Transehel 118) ja kannatada saanud kõrvalhoonete arvuks 412.⁴¹

Eestimaa kubermangu kohta märgib Transehe-Roseneck veel, et on „üle 40 purustatud ja rüüstatud (*geplündert*) mõisa”, kuid ei loetle neid.⁴² Sellega on Transehe Eesti ala suuremate kahjude (põletatud, lõhutud, rüüstatud) kogubilansis umbes 106 mõisat.

Eelöeldu põhjal ei saa kinnitada, et Harjumaal põletati 81 mõisat⁴³ või et Põhja-Eestis

³⁸ Verzeichnis der Rittergüter, auf welchen die Herrenhöfe ganz oder teilweise während der Revolution 1905/1906 eingeschert worden sind. – [A. von Transehe-Roseneck.] Die Lettische Revolution, II, lk. 391–397.

³⁹ Harjumaal: Hageri kihelkonnas Adila, Kohila, Pahkla, Salutaguse, Tohisoo; Harju-Jaani kihelkonnas Haljava, Kiviloo, Paasiku, Peningi, Raasiku; Juuru kihelkonnas Atla, Järlepa, Kaiu, Kuimetsa, Seli; Jõelähtme kihelkonnas Kostivere, Saha, Ülgase; Jüri kihelkonnas Aruvalla, Vaida; Kose kihelkonnas Alavere, Oru, Paunküla, Ravila, Tammiku, Tuhala; Rapla kihelkonnas Järvakandi, Keava, Kehtna, Valtu. Järvamaal: Türi kihelkonnas Kolu, Laupa, Lokuta, Mäeküla. Läänemaal: Kirbla kihelkonnas Vanamõisa; Kullamaa kihelkonnas Koluvere, Luiste, Sipa, Sooniste, Teenuse, Tolli; Märjamaa kihelkonnas Haimre, Kasti, Mõraste, Mõisamaa, Orgita, Paeküla, Sõtke, Valgu, Vana-Märjamaa; Vigala kihelkonnas Jädivere, Konuvere, Vana-Vigala, Velise. Pärnumaal: Pärnu-Jaagupi kihelkonnas: Are, Enge (riigimõis), Halinga, Kaelase, Kaisma, Kõnnu, Pööravere, Roodi; Vändra kihelkonnas Käru, Lelle, Uus-Vändra, Vana-Vändra. ([A. von Transehe-Roseneck.] Die Lettische Revolution, II, lk. 393, 395–397.) Harjumaal Muuseumi mõisate portaalis Adila, Aruvalla ja Järlepa mõisaid ei põletatud, vaid rüüstati; Transehe põletatud mõisate nimekirja on seal täiendatud Karitsa mõisaga (seal põletati maha piiritusevabrik) Juuru kihelkonnas, mis oli Eestimaa rüütelkonnale kuulunud Kaiu mõisa kõrvalmõis ning on Transehe ja M. Aitsami nimekirjas võib-olla pandud kokku Kaiu mõisaga üheks üksuseks. (<http://www.muuseum.harju.ee/Moisad/1905/mapid/>) M. Aitsami nimekirjas Adila, Järlepa ja Ülgase rüüstati. Pärnumaal põletatud mõisate Transehe nimekirjale on Aitsam lisanud Annamõisa (Pööravere karjamõis) ja Uulu mõisa karjamõisa; Kõnnu asemele on ta pannud Kergu, mis oli Kõnnu kõrvalmõis, kuigi põletati mõlemad. Transehe Läänemaa nimekirjale on Aitsam lisanud Pargi poolmõisa. (M. Aitsam. 1905. aasta revolutsioon, lk. 283–287.)

⁴⁰ Baltische Revolutions-Chronik, II. Oktober bis Dezember 1905. (Separat-Abdruck aus der “Baltischen Monatsschrift”). Jonck & Poliewsky, Riga, 1908, lk. 206, 231–232; Vl. f. Štein. Inostrancy v Rossii. Pričiny i razvitie latyškoj revoljucii. Istoričeskij žurnal, CXIV, dekabr` 1908, lk. 1054; G. von Rauch. Geschichte der baltischen Staaten. (Geschichte und Gegenwart.) W. Kolhammer, Stuttgart–Berlin–Köln–Mainz, 1970, lk. 23; G. von Pistohlkors. Ritterschaftliche Reformpolitik zwischen Russifizierung und Revolution. Historische Studien zum Problem der politischen Selbsteinschätzung der deutschen Oberschicht in den Ostseeprovinzen Russlands im Krisenjahr 1905. (Göttingen Bausteine zur Geschichtswissenschaft, 48.) Musterschmidt, Göttingen–Frankfurt/Main–Zürich, 1978, lk. 229, 243.

⁴¹ J. Bērziņš. Piektajam gadam 100. – 1905. gads Latvijā: 100. Pētījumi un starptautiskas konferences materiāli, 2005. gada 11.–12. janvāris, Rīga. Atbildīgais redaktors J. Bērziņš. LU Latvijas vēstures institūts, Rīga, 2006, lk. 38–39.

⁴² [A. von Transehe-Roseneck.] Die Lettische Revolution, II, lk. 407.

⁴³ Ülevaade Eestimaa Kommunistliku Partei ajaloost, I. (XIX sajandi 90. aastad – 1920.) Toim. A. Panksejev, A. Liebman. EKP Keskkomitee Partei Ajaloo Instituut, Tallinn, 1961, lk. 80.

põletati maha 114 mõisahoonet,⁴⁴ kogu Eestis üldse aga 120 mõisat.⁴⁵ Tegelikult põletati Eestis üldse u. 65 mõisa peahoonet. Põletati mitte paljudest hoonetest koosnevaid mõisakomplekse, vaid üksikuid mõisahooneid ja neistki peamiselt härrastemaju (mõisniku elumaju) ning piiritusevabrikuid, mis olid peamised sihtmärgid; muu majandustegevusega seotud kõrvalhooneid hävis vähe. Seetõttu pole ka alust kõnelda mõisate hävimisest. Mõisate põletamise, purustamise ja rüüstamise all tuleb mõista peahoonete ja viinavabrikute, mitte mõisakomplekside tervenisti hävitamist. Korrektsem on kõnelda kannatada saanud mõisatest. Samuti tuleks silmas pidada, et lõhkumise või rüüstamisega tekitatud kahjud olid enamasti väiksemad kui see häving, mille tõi kaasa losside mahapõletamine. Seal, kus pekti puruks ainult mõisate interjäär, oli taastaminegi palju lihtsam ja odavam kui suurte hoonete põletamiste puhul.

Kindralkubeneri nimekiri

Baltimaade ajutise kindralkubeneri tegevuse ülevaates (1908) on koondkokkuvõtte kolme Balti kubermangu mõisnike kahjude kohta maakondade lõikes (tabel 2), mis tugineb mitmesuguste komisjonide (rüütelkondade abistamiskomisjonid, kreisikomisjonid riikliku laenu andmiseks jt.) töö tulemustele. Nähtavasti on siin arvestatud enamvähem kõiki ülesantud kahjusid, ka suhteliselt tühi-seid, mis tekkisid (väidetavast) süütamisest ja lõhkumisest või muudest asjaoludest. Seetõttu on kahjustatud mõisate arv kindralkubeneri ülevaates (583) üle kolme korra suurem kui Transehel (184), kes võttis arvestuse aluseks ainult mahapõletatud peamajad. Ajutise kindralkubeneri tegevuse ülevaade avaldati 1925. aastal Nõukogude Liidus ajakirjas Krasny arxiv ja läks nii teaduslikku käibesse.⁴⁶

Tabel 2

Mõisate põletamine ja purustamine Baltimaade ajutise kindralkubeneri tegevuse ülevaates 1905–1908*

Maakond	Mõisate arv	Ülesantud kahju rbl.	Riigilt saadud laen rbl.
Eestimaa			
Harju	81	1 755 449	256 795
Lääne	23	913 783	151 300
Järva	8	135 092	36 010
Viru	2	571	–
	114	2 804 895^a	444 105

* Obzor dejatel`nosti Vr. Pribaltijskogo general-gubernatora 1905–1908 g.g. 24.05.1908. – Imperskaja politika Rossii v Pribaltike v načale XX veka. Sbornik dokumentov i materialov. Sost. T. Kar`jajarm. Nacional`nyj arxiv Èstonii, Institut istorii (Tallinn), Tartu, 2000, lk. 239–240.

^a Allikas on 2 804 896, mis on nähtavasti trükiviga, sest liidetavate summa on 2 804 895. Eestimaa rüütelkonna abistamistegevuse aruandes (juuni 1907) on Eestimaa kubermangu suurmaavaldajate kahjude kogusummaks märgitud 2 811 262, 31 rbl.

⁴⁴ A. Rei. Mälestusi tormiselt teelt. Vaba Eesti, Stockholm, 1961, lk. 71; 1905. aasta revolutsioon Eestis, http://et.wikipedia.org/wiki/1905._aasta_revolutsioon_Eestis.

⁴⁵ E. Kaup. Tallinna töölised 1905.–1907. a. revolutsioonis. Eesti NSV Poliitiliste ja Teadusalaste Teadmiste Levitamise Ühing, 9 (236). Eesti Riiklik Kirjastus, Tallinn, 1957, lk. 39.

⁴⁶ Ja. P. Krastyn`. Revoljucija 1905–1907 godov v Latvii, lk. 152–153; T. U. Raun. The Revolution of 1905 in the Baltic Provinces and Finland. – Slavic Review 43, 1984, nr. 3, lk. 461; E. Benz. Die Revolution von 1905 in der Ostseeprovinzen Russlands. Johannes-Gutenberg Universität, Mainz, 1990, lk. 260, 276.

Liivimaa			
Riia	69	1 430 800	338 000
Valmiera	20	188 100	36 290
Cēsis	60	1 725 300	375 000
Valga	34	487 200	73 500
Tartu	19	67 300	–
Võru	10	32 400	–
Pärnu	13	290 500	80 000
Viljandi	5	17 400	–
	230	4 239 000	902 790
Kuramaa			
Aizpute	51	2 239 061	427 414
Tukumsi	24	1 359 185	93 132
Liepāja	22	389 070	103 039
Ventspils	15 ^b	323 852	57 249
Jelgava	16	249 890	63 026
Talsi	42	181 570	28 756
Kuldīga	46	177 771	58 084
Jaunjelgava	12	75 146	4 300
Ilūkste	11	18 173	–
	239^c	5 013 718	833 000
Kokku			
	583^d	12 057 613^e	2 179 895

^b Allikas on Kuramaa Ventspils (Vindavi) maakonna kahjustatud mõisate arv 5, ent tõenäoliselt peab olema 15, nagu on parandanud läti uurija Jānis Krastiņš. (Vt. Ja. P. Krastyn`. Revoljucija 1905–1907 godov v Latvii. Ott. red. A. L. Sidorov. Akademija nauk SSSR, Institut istorij, Moskva, 1952, lk. 153).

^c Allikas on 229.

^d Allikas on 573.

^e Allikas on 12 057 614.

Aruandes märgitud 583 mõisast asus Läti alal 422 (72%) ja Eesti alal 161 (28%). Summaarsest fikseeritud kahjust (12 057 613) langeb Läti arvele 8 845 118 (73,4%) ja Eesti arvele 3 212 495 (26,6%) rubla.⁴⁷ Sellega on fikseeritud rahaliste kahjude suhe Läti ja Eesti vahel enam-vähem samaväärne kahjustatud mõisate suhtega. Transehe põle-

tatud mõisate statistikas on Eesti ala osakaal mõnevõrra suurem (36% ehk 184st 66). Maakondade lõikes jaguneb varaline kahju ebaühtlaselt ega ole alati proportsionaalne maakonnas kahjustatud mõisate arvuga. Kahjude edetabeli tipus troonivad Aizpute, Tukumsi, Riia, Cēsis (Võnnu), Harju ja Lääne maakonnad (kokku 29% maakonda-

⁴⁷ T. Raun. Violence and activism in the Baltic Provinces. – Acta Historica Tallinnensia 10, 2006, lk. 49.

dest), mille arvele langes 78% kõigist registreeritud kahjudest kolmes Balti kubermangus.

Oli maakondi, kus kannatada sai nime-tamisväärne hulk mõisaid, kuid kahjud olid tagasihoidlikud. Ilukste maakonnas oli keskmine kahju 1652 rubla kannatanud mõisa kohta. Aizpute maakonnas seevastu oli keskmine kahju 43 903 rubla kannatada saanud mõisa kohta. Eesti alal oli keskmine kahju mõisa kohta Läänemaal 39 729 rubla, Pärnumaal 23 346, Harjumaal 21 672, Järvamaal 16 886, Tartumaal 3542, Viljandimaal 3480 ja Võrumaal 3240 rubla. Virumaal olid kahe mõisa kahjud kokku ainult 571 rubla.

Kõnealuselt kindrakuberneriga ülevaatest võib esmapilgul välja lugeda, et Põhja-Liivimaa ehk Lõuna-Eesti oli samuti ulatusliku mõisate põletamise ja rüüstamise piirkond, kus kannatada sai 47 mõisat. Nii see polnud, kui Pärnumaal maha põletatud peahooned välja arvata. Tartumaa, Viljandimaa ja Võrumaa mõisatele tekitatud kahju varieerus keskmiselt 3000 ja 4000 rubla vahel kannatada

saanud mõisa kohta, mis Transehe-Rosenecki nimekirja lävendini ei küündinud. Niisugused mõisad jäid välja ka kroonult odava laenu saajate nimekirjast. On võimalik, et üksikutes episoodides ei põletatud ega purustatud seal midagi materiaalselt ning mõisnikud andsid üles mõisatöölise streikidest,⁴⁸ omakaitse palkamisest, sõjaväe majutamisest ja äritegevuse soikumisest (kõrtside sulgemine, viinatootmise ja metsaraiumise peatamine jm.) tingitud kahjud.

Üldiselt jäid Eesti alal puutumata või said vähe kannatada eestlastele kuulunud või nende poolt renditud eramõisad, samuti kiriku-, linna- ja riigimõisad. Seda ei saa aga öelda rendile antud rüütelkonnamõisate kohta: Kaiu ja Kuimetsa põletamisest tingitud kahjud olid mõlema puhul üle 40 000 rubla. Mitmel pool õnnestus mõisarahval põletajaid veenda nii, et need piirdusid üksnes lõhkumisega ja raha ning relvade röövimisega. Sellistel puhkudel olid kahjud märksa väiksemad kui peahoonete maani maha põletamisel.

Tabel 3

Mõisnike arvelevõetud kahjud Eesti alal maakondade lõikes*

Maakond	Kahju rbl	Kahju %-des	Keskmine kahju mõisa kohta rbl
Harju	1 755 449	54,6	21 672
Lääne	913 783	28,4	39 729
Pärnu	290 500	9,0	23 346
Järva	135 092	4,2	16 886
Tartu	67 300	2,1	3 542
Võru	32 400	1,0	3 240
Viljandi	17 400	0,5	3 480
Viru	571	0,2	285,5
	3 212 495	100,0	19 953

* Obzor dejatel`nosti Vr. Pribaltijskogo general-gubernatora 1905–1908 g.g. 24.05.1908. – Imperskaja politika Rossii v Pribaltike v načale XX veka. Sbornik dokumentov i materialov. Sost. T. Kar`jaxjarm. Nacional`nyj arxiv Èstonii, Institut istorii (Tallinn), Tartu, 2000, lk. 239–240.

⁴⁸ Jaanuarist juulini 1905 oli streike teadaolevalt ligi 100 mõisas. (Vt. T. Karjahärm, R. Pullat. Eesti revolutsioonitules 1905–1907, lk. 73.)

Suhtarvuliselt said kindralkuberneri nimekirja järgi kõige enam kannatada Harjumaa mõisad, seejärel Pärnu- ja Läänemaa mõisad (tabel 4). Kui arvestada, et Eestis oli tollal Tiit Rosenbergi andmeil kokku 982 mõisat ja kannatada sai neist mainitud nimekirja järgi 161, siis teeb see 16,4%. Harjumaa kahjustatud mõisate osakaal on võrreldav Riia maakonnaga (mõlemas üle poole), ent tervikuna jääb Eesti selle näitaja osas Lätist tunduvalt maha.

Tabel 4

Kahjustatud mõisate osakaal Eesti alal maakonniti kindralkuberneri andmeil*

Maakond	Mõisate üldarv	Kahjustatud mõisad	absoluutarv %-des
Harju	141	81	57,4
Järva	93	8	8,6
Lääne	125	23	18,4
Pärnu	66	13	19,7
Tartu	140	19	13,6
Võru	82	10	12,2
Viljandi	72	5	6,9

* Obzor dejatel`nosti Vr. Pribaltijskogo general-gubernatora 1905–1908 g.g. 24.05.1908. – Imperskaja politika Rossii v Pribaltike v načale XX veka. Sbornik dokumentov i materialov. Sost. T. Kar`jajarm. Nacional`nyj arxiv Èstonii, Institut istorii (Tallinn), Tartu, 2000, lk. 239–240; T. Rosenberg. Eesti mõisate ajalooline ülevaade. – Eesti mõisad. Teaduslikult toim. ja eessõna T. Oja. Eesti Ajalooarhiiv, Olion, Tallinn, 1994, lk. 26.

V. Juhandi, H. Moosbergi ja M. Aitsami nimekirjad

Põletatud mõisate puhul on kõigil hilisematel autoritel lähtepunktiks Transehe-Rosenecki 1907. aastal publitseeritud nimekiri, millesse on hiljem tehtud üksikuid korrektiive.⁴⁹ Lõhutud ja rüüstatud mõisate osas on nimekirjade koostamise aluseks olnud rüütelkondade komisjonide materjalid ja mälestused, mida mõisatepõletamise alal kogus 1905. aasta seltsi ülesandel Voldemar Juhandi (1906–1970).⁵⁰ Tema ja Mihkel Aitsam juunior (1877–1953) olid esimesed, kes nimetatud allikate põhjal koostasid üksikasjalised nimekirjad ja kaardid kahjustatud mõisate kohta.⁵¹ Ükski osa Juhandi suurejoonelisest detailuurimusest „1905. aasta revolutsioon Põhja-Eestis” (1932–1941)⁵² koos kaartidega ei pääsenud Nõukogude ajal trükki.⁵³ Aitsami käsikirjaline materjalikogu (1948/1951) ilmus alles 2011. aastal.⁵⁴

1953. aastal kaitses Moskvast NSV Liidu Teaduste Akadeemia Ajaloo Instituudis doktoriväitekirja „1905.–1907. aasta revolutsioon Eestis” Hilda Moosberg. Pole teada, kas Moosberg oli tuttav Mihkel Aitsami 1948/1951. aastal vormistatud käsikirjalise materjalikoguga, kuid Juhandi 1905. aasta Seltsi kogus olevate käsikirjade kasutamine on tema juures ilmne. Moosbergi väitekirja lisas on nimekiri põletatud (67) ja purustatud (53) mõisatest.⁵⁵ Põletatud mõisad on võetud Transehe nimekirjast (66 mõisat), millest on maha arvatud Adila (rüüstati) ja Aruvalla

⁴⁹ Vt. nt. Baltische Revolutions-Chronik, II, lk. 206, 231.

⁵⁰ V. Juhandi kohta vt. V. Juhandi. Sündmusi 1905. ja 1906. aastal, lk. 2664 [Toimetuse lisatud biogramm].

⁵¹ V. Juhandi. Kaardid mõisate põletamise kohta. Koost. 1930–1941. 1905. aasta Selts. EAA, f. 3654, n. 1, s. 61; V. Juhandi. Kaardid mõisate põletamise kohta koos märkmetega. Koost. 1930–1941. 1905. aasta Selts. EAA, f. 3654, n. 1, s. 62. Kaarti Läänemaal põletatud mõisate kohta vt. M. Aitsam. 1905. aasta Läänemaal eel- ja järellugudega. Isiklike mälestusi ja uurimusi. Tallinna Eesti Kirjastus-Ühisus, Tallinn, 1937, lk. 171.

⁵² V. Juhandi. 1905. aasta revolutsioon Põhja-Eestis. Mustandkäsikiri, I–XI. Koost. 1932–1940. 1905. aasta Selts. EAA, f. 3654, n. 1, s. 48–58.

⁵³ Vt. lähemalt T. Rosenberg. Sotsiaalsest, poliitilisest ja rahvuslikust aspektist Eestis 1905. aastal. – Paar samukest, XXII. (Eesti Kirjandusmuuseumi aastaraamat 2005.) Koost. E.-H. Västriku. Eesti Kirjandusmuuseum, Tartu, 2006, lk. 38–39.

⁵⁴ K. Lust. 1905. aasta revolutsiooni meeldetuletus. – Sirp 06.01.2012; T. Karjahärm. Mikroajalooline materjalikogu. – Sirp 06.01.2012.

⁵⁵ G. I. Mosberg. Revoljucija 1905–1907 gg. v Èstonii. Dissertacija na soiskanie učenoj stepeni doktora istoričeskix nauk. Glavy V–VII. Naučn. konsul`tant Ja. P. Krastyn`. Akademija nauk SSSR, Institut istorii, Moskva, 1953, lisa: Eestis tööliste ja talupoegade relvastatud võitluse ajal 1905. aasta detsembris põletatud ja purustatud mõisate nimekiri.

ning lisatud Viimsi, Vääna ja Kaunispe.

Väitekirjas ja selle põhjal avaldatud raamatus (1955) kirjutab Moosberg, et 12.–20. detsembril põletati ja purustati Harjumaal üle 70 mõisa, Läänemaal 24, Pärnumaal 19⁵⁶ ja Järvamaal 12, kokku vähemalt 125 mõisat.⁵⁷ Samad numbrid on Eesti NSV ajaloo üldkäsitluse üheksandas peatükis (1963, vene k. 1966)⁵⁸ ja sealt üle võetuna on need rännanud teistesse, hiljem ilmunud teostesse.⁵⁹ Üldkäsitluse kaart aga presenteerib tekstis mainitud kahjustatud mõisate arvust mõnevõrra väiksemat valikut: Harjumaal 68 (–2), Läänemaal 23 (–1), Pärnumaal 14 (–5), Järvamaal 11 (–1), kokku 116 mõisat. See kaart on üle kantud Eesti NSV ajaloo lugemikku (1964)⁶⁰ ja on enam-vähem identne Avita kirjastuse Eesti ajaloo atlase (2006) kaardiga.⁶¹

Mihkel Aitsam juuniori raamatus (2011) on loetelu kahjustatud mõisatest koos mõi-

saomanike (rentnike) nimede ja nende poolt üles antud kahjude äranäitamisega. Põletatud mõisate üldarv on tal 69. Transehe põletatud mõisate nimekirjale on Aitsam siinkohal lisanud Pargi poolmõisa Läänemaal,⁶² Mäo ja Roosna (Ambla khk.)⁶³ mõisa Järvamaal, Uulu mõisa karjamõisa ja Annamõisa (Pööravere kõrvalmõis) Pärnumaal,⁶⁴ Alatskivi mõisa Tartumaal, Kaunispe mõisa Saaremaal. Transehe põletatud mõisate nimekirjast on Aitsam maha arvanud Adila, Alavere, Järlepa⁶⁵ ja Ülgase mõisa Harjumaal, mis tema andmeil rüüstati. Rüüstatud mõisaid on Aitsami nimekirjas 66.⁶⁶ Ekslik on M. Aitsam juuniori väide, et kõigis Harjumaal põletatud ja rüüstatud mõisates (kindralkubernerite nimekirja järgi oli neid 81) põletati ja rüüstati ka viinavabrikud⁶⁷; seda tehti Eestimaa rüütelkonna nimekirja järgi 38 Harjumaal mõisas.

⁵⁶ Allikates on Pärnumaal kahjustatud mõisate arv 12–14.

⁵⁷ H. Moosberg. 1905.–1907. aasta revolutsioon Eestis. Eesti Riiklik Kirjastus, Tallinn, 1955, lk. 110.

⁵⁸ Eesti NSV ajalugu kolmes köites, II. XIX sajandi 50-ndaist aastast kuni 1917. aasta märtsini. Peatoim. J. Saat, tegevtoim. A. Vassar. Eesti NSV Teaduste Akadeemia Ajaloo Instituut, Tallinn, 1963, lk. 409. Mõni aasta varem ilmunud raamatus kirjutavad Hilda Moosberg ja Erich Kaup, et kannatada sai mitmesuguseid hooneid kokku rohkem kui 160 mõisas (kokkulangev kindralkubernerite tegevuse ülevaatega), kusjuures Harjumaal põletati maha 81 mõisat (Transehe-Roseneckil 30). (Ülevaade Eestimaa Kommunistliku Partei ajaloost, I, lk. 80.)

⁵⁹ Vt. nt. T. Karjahärm, R. Pullat. Eesti revolutsioonitules 1905–1907, lk. 140.

⁶⁰ Eesti NSV ajaloo lugemik, II. Valitud dokumente ja materjale Eesti ajaloost XIX sajandi keskpaigast kuni 1917. aasta märtsini. Toim. E. Laul, A. Traat. Eesti NSV Teaduste Akadeemia Ajaloo Instituut, Tallinn, 1964, lk. 405.

⁶¹ A. Kriiska, A. Tvaari, A. Selart, B. Kibal, A. Andresen, A. Pajur. Eesti ajaloo atlas. Avita, 2006, lk. 96. Purustatud või põletatud mõisad atlases on Harjumaal (68): Adila, Alavere, Alu, Anija, Aruküla, Aruvalla, Atla, Habaja, Hagudi, Haiba, Haljava, Harmi, Hõreda, Härgla, Ingliste, Juuru, Jõelähtme, Jägala, Järlepa, Järvakandi, Kabala, Kaiu, Kautjala, Keava, Kehtna, Kernu, Kivilo, Kohila, Kostivere, Kuimetsa, Kurna, Kurtna, Kuusiku, Laitse, Lehmja, Lohu, Maidla (Hageri khk.), Maidla (Juuru khk.), Ohekatku, Ojasoo, Oru, Pahlkla, Paunküla, Peningi, Perila, Pikavere, Põrgu, Purila, Raasiku, Rabivere, Rae, Raiküla, Ravila, Rulla, Saha, Salu-taguse, Saumetsa, Sausti, Seli, Sutlema, Tammiku, Tohisoo, Tuhala, Uuemõisa, Vaida, Valtu, Ääsmäe, Ülgase; Läänemaal (23): Haimre, Jädivere, Kasti, Koluvere, Konuvere, Luiste, Mõisamaa, Mõraste, Mõtsu, Oidrema, Orgita, Paeküla, Päädeva, Sipa, Sooniste, Sõtküla, Teenuse, Tolli, Valgu, Vanamõisa, Vana-Märjamaa, Vana-Vigala, Velise; Pärnumaal (15): Anna, Are, Enge (Änge), Halinga, Kaelase, Kaisma, Kergu, Kõnnu, Kärü, Lelle, Pööravere, Roodi, Uue-Vändra, Vana-Vändra; Järvamaal (11): Kirna, Kolu, Laupa, Lokuta, Mäeküla, Mäo, Piiumetsa, Särevere, Tori, Türi, Öisu.

⁶² M. Aitsami raamatu kaardil on Pargi märgitud rüüstatud mõisana.

⁶³ M. Aitsami raamatu kaardil on märgitud põletatud Roosna mõis Ambla kihelkonnas, tema tekstis aga Roosna-Alliku mõis Järva-Jaani kihelkonnas. (M. Aitsam. 1905. aasta revolutsioon, lk. 140.)

⁶⁴ M. Aitsami raamatu tekstis märgitud esinevad Uulu ja Annamõisa (mõlemad põletatud) Pärnumaal on sama raamatu kaardil märkimata.

⁶⁵ Valdo Prausti mõisaportaali andmeil Järlepa mõis põletati, Harjumaal Muuseumi mõisaportaali andmeil rüüstati.

⁶⁶ Rüüstatud mõisatest on M. Aitsami raamatu kaardil märkimata Lehmja ja Pikva mõisad Harjumaal, mis on sama raamatu tekstis nimekirjas olemas.

⁶⁷ M. Aitsam. 1905. aasta revolutsioon Eestis, lk. 285.

Tuhala mõisa härrastemaja Kose kihelkonnas pärast 1905. a. purustusi. Foto tehtud 1906. a. EFA 0-47055

Seega on koostatud mitmeid Eestis kahjustatud mõisate nimekirju, kus mõisate arv on erinev: A. von Transehe-Roseneck (1907) – 106, kindralkuberner (1908) – 161, H. Moosberg (raamat 1955/ üldkäsitlus 1963) – 125 (kaardil 116), „Avita” atlas (2006) – 116, M. Aitsam juunior (käsikiri 1951/raamat 2011) – 135. Kui põletatud peahoonete arv on kõigil enam-vähem sama, mis Transehe-Roseneckil (66), siis avalduvad lahkuminekud just lõhutud ja rüüstatud mõisate ning piiritusevabrikute osas. Pole täpselt teada, milliseid konkreetseid allikaid on autorid kasutanud ja milliste tunnuste põhjal on tehtud valikud. Kindralkubeneri ametkonna ülevaates (1908) on tõenäoliselt aluseks kõik mõisnike poolt üles antud ja komisjonides kinnitatud kahjud. Muudes eespoolmainitud nimekirjades pole üldse arvestatud Liivimaa Eesti osa

(Lõuna-Eesti) mõisnike suhteliselt väike-seid kahjusid (peahooneid seal ei põletatud) Tartu, Viljandi ja Võru maakonnas. Samas on aga nimekirjadesse võetud veelgi väiksemate kahjudega mõisaid Eestimaa kubermangus. Nii on Aitsami nimekirjas u. 30 niisugust mõisat, kus kahju oli alla 5000 rubla, sh. 16 mõisat, kus kahju oli alla 1000 rubla, mis oli suhteliselt tühine summa.⁶⁸ Kui seda arvesse võtta, siis osutub põhjendatuks Eestimaa rüütelkonna abikomisjoni ja Transehe-Rosenecki kalkulatsioon, mille kohaselt tõsisemalt sai kannatada u. 100 mõisat ja neist esmajoones u. 65 põletatud häärberiga mõisat. Peahoonete põletamisega tekitatud kahjud ulatusid mõisnike hindamise järgi mõnekümnest tuhandest mitme saja tuhande rublani.⁶⁹

Eestimaa kubermangu mõisnike teada-olevad ja nimekirjades fikseeritud kahjud

⁶⁸ Mõned näited mõisnike väiksemate kahjude kohta M. Aitsami nimekirjast: Ontika – 160 rbl.; Laitse – 252; Särevere – 295; Maidla – 331,71; Triigi – 360; Vahastu – 396,95; Türi-Alliku – 405,04; Kautjala – 558; Oidrema – 589 rbl. (M. Aitsam. 1905. aasta revolutsioon, lk. 283–289.)

⁶⁹ Mõned näited mõisnike suuremate kahjude kohta Eestimaa rüütelkonna keskkomisjoni ja M. Aitsami nimekirjast: Ravila – 224 655,98 rbl.; Vana-Vigala – 120 915; Järvakandi – 103 994,86; Valtu – 103 918,53; Koluvere – 100 880 rbl. (M. Aitsam. 1905. aasta revolutsioon, lk. 283–289.) A. Looringu andmeil hindas Koluvere krahv oma kahju 250 000 rublale. (Vt. A. Looring. 1905. a. Läänemaal. – Eesti Kirjandus 1935, nr. 10–12, lk. 455–466, 481–499, 553–566, <http://www.kirjandusarhiiv.net/?p=83>.)

rublades rühmituvad mõisate järgi suurus-
järgkudesse ligilähedaselt nii:⁷⁰

kuni 1000	–	16
1001–10 000	–	31
10 001–20 000	–	15
20 001–50 000	–	33
50 001–100 000	–	10
üle 100 000	–	5

Valitsuse erakorraline sooduslaen

Koos teiste talurahvarahutustest haaratud impeeriumi piirkondade aadlikogudega õnnestus Balti rüütelkondadel saavutada valitsuselt varaliste kahjude osaline hüvitamine soodsa pikaajalise laenuga.⁷¹ Seega ei läinud läbi mõisnike plaan saada riigikassast tagastamatut kahjutasu selle põhjendusega, et riigivõim ei suutnud eraomandi hävitamist ära hoida.⁷² Sooduslaen vormistati keisri kinnitatud Riiginõukogu arvamusega 15. märtsist 1906.⁷³ Samal ajal ilmus siseministri teadaanne, et võõrale omandile kallalekippumine surutakse maha sõjalise jõuga ja süüdla-

sed peavad nende poolt tekitatud kahjud ise kinni maksma.⁷⁴

Kokku eraldas valitsus neile mõisnikele, kellel omavahendid majandustegevuse taastamiseks puudusid,⁷⁵ riigikassast laenuraha 8 miljonit rubla, mida Ministrite Nõukogu jaotas kubermangude lõikes siseministri ettepanekul. Riigikassast anti sihtotstarbelist laenuraha kubermangudele enamvähem proportsionaalselt registreeritud kahjudega, kuid igal pool palju vähem, kui oli kahjusid üles antud.

Balti mõisnikud said sellest kaheksast miljonist 2 179 895 rubla ehk 27% kogu kroonu sooduslaenust. Läti alale langes 1 655 790 ja Eesti alale 524 105 rubla. Saare-, Tartu-, Võru- ja Viljandi maakonnad Liivimaal ning Virumaa Eestimaal (kokku 47 registreeritud mõisat), samuti Saaremaa ja Ilukste maakond Kuramaal ei saanud riigikassast midagi. Põhitöö kroonulaenude väljastamisel tehti ajutistes kreisikomisjonides, kus esimese instantsina menetleti mõisnikelt laekunud avaldusi.⁷⁶ Laenude andmisel tuli 15. märtsi 1906 seaduse järgi esmajoones arvestada kahjude iseloomu (kas need on otseselt seotud

⁷⁰ Schadenersatz für Demolierung, Brandstiftung v. Gütern. EAA, f. 854, n. 2, s. 5369, pagineerimata; Protokoll Revel`skoj uezdnnoj vremennoj komisii po vydače ssud vladel`cam imenij, postradavšim ot agrarnyx besporjadkov 26.09.1908: Ob`jasnenie Revel`skoj vremennoj komisii po vydače ssud vladel`cam imenij, postradavšim ot agrarnyx besporjadkov. Svedenija ob osnovanijax, kotorymi Revel`skaia komisija rukovodilas` pri opredelenii razmera každoj otdel`noj ssudy. EAA, f. 854, n. 2, s. 2211, pagineerimata; M. Aitsam. 1905. aasta revolutsioon, lk. 283–289.

⁷¹ Rahutustes kannatada saanud mõisate ülesehitamist riikliku fondi vahendite abiga pooldasid ka Rjazani, Saraatovi, Tambovi, Kurski ja Simbirski semstvovod. (N. G. Koroleva. Zemstvo na perelome (1905–1907 gg.). Otv. red. S. V. Tjutjukin. Rossijskaja akademija nauk, Institut rossijskoj istorii, Moskva, 1995, lk. 184.)

⁷² Liivimaa rüütelkonna juhtide argumente mõisnike otseste ja kaudsete kahjude täielikuks korvamiseks riigikassa arvelt vt. Liivimaa resideeriv maanõunik H. von Tiesenhausen Baltimaade ajutisele kindralkubernerile V. U. Sollogubile 05.01.1906. EAA, f. 296, n. 1, s. 2476, l. 13–14p.

⁷³ Vysočajšee utverždennoe mnenie Gosudarstvennogo soveta 15 marta 1906 goda. Ob okazanii material`nogo vspomoščestvovaniia častnym licam i predpriiatijam, postradavšim vsledstvie proisxodivšix v različnyx mestnostjax imperii besporjadkov. – Sobranie uzakonenij i rasporjaženij pravitel`stva, № 70, 24.03.1906, lk. 953–956; Pravitel`stvennyj vestnik 25.03.1906; Ėstljandskie gubernskie vedomosti 20.04.1906.

⁷⁴ Ob`javlenie ot Ministra Vnutrennyx Del./ Teadaandmine Sisemiste asjade Ministri poolt 08.03.1906. EAA, f. 68, n. 1, s. 142, l. 63.

⁷⁵ Hävinud või kahjustatud hoonete taastamiseks võis vaid siis laenu anda, kui need hooned olid hädavajalikud põllumajandusliku tootmise jätkamiseks.

⁷⁶ 15.03.1906 seaduse järgi kuulusid Balti kubermangudes, kus puudusid semstvoasutused, ajutistes kubermangukomisjonidesse kuberner, neli mõisnikku rüütelkonna peamehe soovitusel, resideeriv maanõunik ja Saaremaa rüütelkonna peamees Liivimaal, vanem maanõunik Eestimaal. Ajutiste maakonnakomisjonide koosseisu kuulusid maakonnaülem ja kolm mõisnikku kubeneri ja rüütelkonna peamehe kokkuleppel, koosolekuid juhatasid kreisisaadikud Eesti- ja Liivimaal, maakonna aadli peamees Kuramaal, aadli peamees Saaremaal. Kahjude hüvitamise taotlusi võtsid maakonnakomisjonid vastu 20. maini 1906. (Kahjutasu maksimisest mõisnikkudele. – Virulane 28.04.1906.)

põllumajandusliku tootmisega ja takistavad selle taastamist), samuti kannatada saanud kinnisvarade ja inventari hindamisväärtust, mõisate võlakoomust ja kindlustusseltside (väljamakstud) kindlustushüvitisi. 4%-lise (aastas)⁷⁷ riikliku laenu kustutamine pidi kestma 35 aastat alates 1. jaanuarist 1910. Ühe Eestimaa kubermneri kantsleist välja saadetud dokumendi järgi oli Eestimaa kubermangu kreisikomisjonides 1907. aasta esimesel poolel menetlemisel 45 mõisa kahjude hüvitamine.⁷⁸ Samal aastal on riikliku laenu saajatena Eestimaa kubermangu nimekirjas 32 mõisat, mida tõenäoliselt võib pidada lõplikuks.⁷⁹ Võrdluseks olgu meelde tuletatud, et kahjustatud mõisate arv Eestimaa kubermangus on kindralkubermneri ülevaates (1908) 114, Mihkel Aitsami nimekirjas 119, Transehe nimekirjas on Eestimaal 54 põletatud mõisat (*Herrenhöfe*).

Kokku anti riikliku sooduslaenuna Eesti alal välja 524 105 rubla, mis moodustas 16,3% selles piirkonnas kannatanud mõisate/mõisnike nimekirja võetud kogukahjust. Eestimaa kubermangus oli keskmine kahju kannatada saanud mõisa kohta 24 164 rubla (2 804 896:114), keskmine riiklik laen 13 878 rubla (444 105:32) laenu saanud mõisa kohta. Sellest keskmisest oli suuri kõrvalekaldeid mõlemale poole.

Olemasolevas kroonu laenusaaajate nimekirjas domineerivad suurte, kümnetesse tuhandetesse ulatuvate kahjude kannatajad, kuid on ka suhteliselt tagasihoidlike kogukahjude deklareerijaid. Seaduse järgi olid laenusaaamisel eelisolukorras need mõisad, kus hävisid piiritusevabrikud ja muud majan-

dustegevusega seotud hooned, inventar ja tooraine. Kuna kõrvalhooneid, inventari ja põllumajanduslikku tooret hävis suhteliselt vähe (v. a. piiritus), siis oli kreisikomisjonidel probleeme laenuaotluste põhjendamisega ja nende sidumisega majandustegevusega. Riikliku finantskontrolli organ Eestimaa Kontrollpalat võttis ebaseaduslike laenude küsimuse hiljemalt 1908. aastal formaalselt üles ja kuberner Izmail Korostovets nõudis ajutistelt maakonnakomisjonidelt üksikasjalisemaid seletusi laenusaaajate kahjude ja väljastatavate laenude struktuuri (otstarbe) kohta.⁸⁰ Harjumaa komisjon esitas seletused iga laenu kohta eraldi kõigi kahekümne mõisa kohta, kes said maakonnas riiklikku laenu. Sellest raamatupidamisest selgub, et suurem osa laenusummast läks mitte majandustegevuse elustamiseks, nagu seadus ette nägi, vaid mõisahäärberite (*usadebnyj dom, barskij dom*) ülesehitamiseks. Üksikute mõisate lõikes ulatus kreisikomisjonide poolt harrastemaja taastamiseks eraldatud summa üle 70 protsendi konkreetsele mõisale arvestatud riikliku laenu kogusummast.⁸¹ Maakonnakomisjonid õigustasid end väitega, et mõisnike eluasemete hävitamine on teinud võimatuks nende majandusliku tegevuse (mõisas viibimise), mistõttu ka niisugused kahjud kuulusid hüvitamisele.

Kui võrrelda peamajade taastamiseks määratud summasid nendele hoonetele (jättes kõrvale sisustuse, mille taastamiseks üldreeglina laenu ei antud) tekitatud arvestuslike kahjudega, siis näeme väga kirjut pilti. Mõned väga väikesed peahoonete kahjud (alla 500 rbl.) kaeti sooduslaenuga

⁷⁷ Eestimaa Rüütelkonna Keskkomisjoni aruandes (juuni 1907) on märgitud 5,26% aastas.

⁷⁸ Spisok proizvodstvam vremennyx Estljandskix uezdnyx komissij dlja vydači ssud postradavšim ot agrarnyx besporjadkov vladel'cam imenij. Kopia. EAA, f. 854, n. 2, s. 2211, pagineerimata.

⁷⁹ Verzeichnis der Darlehen aus Staatsmitteln an durch Revolution v. d. 1905 geschädigten Gutsbesitzer Estlands. EAA, f. 854, n. 2, s. 5369, pagineerimata; Verzeichnis der staatlichen Darlehen 1906. (Samas.) Harjumaa mõisaid on nimekirjas 20, Läänemaa mõisaid 9, Järvamaa mõisaid kolm. Riiklikud laenud jagunesid suurjärgkudesse nii: üle 30 000 rbl. – 2, 20 000–30 000 rbl. – 5, 10 000–20 000 rbl. – 15, kuni 10 000 rbl. – 10. (Samas.)

⁸⁰ Eestimaa kubermneri kt. I. V. Korostovets agraarrahutustes kannatanud mõisnikele laenu andmise Harjumaa ajutise komisjoni esimehele 21.08.1908. EAA, 854-2-2211, pagineerimata.

⁸¹ Harju maakonnakomisjoni poolt konkreetsele mõisale arvestatud riiklikus laenus oli peamaja taastamiseks eraldatud raha osakaal: Järlepa 78,5%, Paasiku 77,0%, Haljava 75,0%, Seli 71,4%, Tohisoo 71,4%, Salutaguse 70,5%, Keava 67,6%, Valtu 57,9%.

100%-liselt (Hõreda, Härgla, Sausti). Vaida-Aruvalla mõisa peamaja osas oli see näitaja 92,6%, Salutaguse 88,1%, Paasiku 70%, Järlepa 65,9%, Kiviloo 55%, Tohisoo mõisa peamaja osas 51,7%. Ülejäänud Harjumaa mõisate puhul jäi peahoonete taastamiseks eraldatud laenusumma alla poole 50 protsenti; väikseim oli Valtu mõisa puhul – 3,8% (3300 rbl. 87 000st).⁸²

Absoluutväärtuses olid suuremad riikliku sooduslaenu saajad Eestimaa kubermangus Vaida-Aruvalla parun Paul Ungern-Sternberg 33 000 rubla (64,9% ülesantud kahjust), Järvakandi parun Oskar Hoyningen-Huene 30 495 (29,4%), Valgu parun Theodor Pilar von Pilchau 27 000 (36%), Mõisamaa mõisnik Eduard von Lueder 26 000 (56,5%), Paeküla mõisnik Georg von Rennenkampff 21 000 (91,3%), Salutaguse mõisnik Ernst von Ramm 21 000 (96%), Haljava parun Wolter Stackelberg 20 000 (57,1% ülesantud kahjust), Seli krahv Nikolai Tiesenhausen 19 600 rubla (24,3% ülesantud kahjust). Väikseim laen absoluutväärtuses ühe mõisa kohta (Saumetsa) oli 1020 rubla. Suurejoonelise härrastemaja (Eesti klassitsismi tipp-teoseid) põlemisest tekkinud hiigelkahju (103 919 rbl) kannatanud Valtu parun Alexis Girard de Soucanton sai ainult 5700 rubla ehk 5,5% kahjusummast, kuna ta ei suutnud tõestada, et tema majandustegevusega seotud kahjud olid suuremad kui ainult piiritusevabriku rüüstamine. Niisugused ülisuurte kahjude kannatajad, nagu Ravila, Vana-Vigala ja Velise mõisnikud, jäid fideikomissidele seatud piirangute tõttu kroonu sooduslaenu saajate ringist üldse välja.⁸³

Nii või teisiti, kas lähtume kahju saanud

mõisnike pikemast või lühemast nimekirjast, on selge, et riiklikku laenu ei saanud suurem osa kahjustatud mõisate valdajaid. Eraldatud finantsressursi ebapiisavuse kõrval võib siin olla mitu põhjust: taotluste mittevastavus seaduses nõutud kriteeriumidele (majandustegevuse taastamine), fideikomissidele seatud piirangud, mida oli bürokraatia tõttu tülikas tühistada, suur võlakooormus, kindlustusseltside väljamakstud hüvitised, muude finantseerimisallikate eelistamine, loobumine purustuste taastamisest, mõisate müümine (nt. Balti kubermangudes 1906. aastal tegevust alustanud Talurahvapangale) jmt.

Seega on ekslik Mihkel Aitsam juuniori väide: „Vene riik tasuski osa mõisnike kahju, nimelt 444 105 kuldrubla [Aitsam peab silmas Eestimaa kubermangu – T. K.], sest kahjutasunõue oli ilmselt suurendatud.”⁸⁴ Mõisnikele makstud kahjutasust kui abirahast kirjutasid hukkamõistva alltekstiga ka Eesti ajalehed.⁸⁵ Imestusväärset asjatundmatust ilmutas Läänemaa mõisate põletamise suurprotsessil 1908. aastal advokaat Nikolai Vassiljev, kes kinnitas, et kolme Balti kubermangu mõisnikele on makstud riigikassast „heldet toetust” 10 miljonit rubla.⁸⁶ Rahvapärimusest võib leida sedastusi, et Balti aadlile maksti Vene riigikassast kuni 10 miljonit rubla selleks (analoogia riikliku viinamüügi monopoli sisseseadmisega, kui mõisnikele maksti kompensatsiooniks 10 miljonit rubla), et mahapõlenud mõisate asemele veelgi uhkemaid paleesid üles ehitada.⁸⁷ Isegi niisugune 1905. aasta sündmuste filigraanne asjatundja nagu Alfred Kliimann kirjutas ekslikult, et „Vene valitsus tasus mõisnikkudele kõik kahjud, mis

⁸² Protokol Revel`skoj uezdnoj vremennoj komissii po vydače ssud vladel`cam imenij, postradavšim ot agrarnyx besporjadkov. 26.09.1908: Ob`jasnenie Revel`skoj vremennoj komissii po vydače ssud vladel`cam imenij, postradavšim ot agrarnyx besporjadkov. Svedenija ob osnovanijax, kotorymi Revel`skaja komissija rukovodilas` pri opredelenii razmera každoj otdel`noj ssudy. EAA, f. 854, n. 2, s. 2211, pagineerimata.

⁸³ Verzeichniss der Darlehen aus Staatsmitteln an durch Revolution v. d. 1905 geschädigten Gutsbesitzer Estlands. EAA, f. 854, n. 2, s. 5369, pagineerimata.

⁸⁴ M. Aitsam. 1905. aasta revolutsioon, lk. 293. Kahjutasunõuded olid tõenäoliselt tõepoolest suurendatud, nagu niisugusel puhul tavaline, kuid see pole antud juhul oluline, sest valitsus ei kavatsenudki anda sooduslaenu (Aitsam ei pea seda mitte laenuks, vaid kahjutasuks) kogu kahjusumma ulatuses.

⁸⁵ Peterburist. – Kiir 01.01.1907; Kohalikud sõnumid. – Hüüdjä 04.01.1907.

⁸⁶ N. Kohtukoda. Viimane mõisaterüüstamise protsess. – Õigus 07.03.1908.

⁸⁷ [J. Kuldkepp.] Jaan Kuldkepi kroonika, <http://www.aai.ee/~tarmo/txt/index.html#ds>.

neile mõisate lõhkumise ja põletamise läbi tekkinud”⁸⁸. Sellega seoses Kliimann väitis, et mõisate põletamine oli mõisnike provokatsioon selleks, et diskrediteerida eestlasi valitsuse silmis ja näidata, et neile ei saa anda rohkem vabadust ega õigusi.⁸⁹

Valitsuse pikaajalist sooduslaenu, mida Eesti alal sai u. 40 mõisnikku, võib vaadelda kahjude osalise hüvitamisena ja mõisnike heatahtliku doteerimisena riigi poolt, kuid tagastamatust kahjutasust ei saa siin küll rääkida. Pealegi polnud ju tol ajal teada, et suurem osa tsaarivalitsuse laenust jääbki tagasi maksmata nii valitsuse enda kui ka mõisate areenilt kadumisega järgmiste revolutsioonide tormides.

Karistussalkade poolt Balti kubermangudes maha põletatud elumajade ja ühiskondlike hoonete kompenseerimise nõude tunnistas siseministeerium alusetuks põhjendusega, et need tegevused olid kurjategijate karistamise tagajärjeks sõjaseisukorra erakorralistes oludes.⁹⁰

Rüütelkonna pantkirjalaen

Kuna valitsuse sooduslaen osutus loodetust märksa väiksemaks (Balti kubermangudes 18,1%; Eesti alal 16,3% arvele võetud kahjudest) ning see polnud seaduse järgi ette nähtud mõisahäärberite ja nende interjööri taastamiseks (sest tootmine võis jätkuda nendeta), siis pidid mõisnikud leidma raha mujalt. Välislaenu võtmiseks Berliinist Mendelssohni pangamajast saadi Vene rahandusministeeriumist luba, kuid seda ei läinud tarvis.⁹¹

Mõisnikud lahendasid probleemi osaliselt n.-ö. omaabi korras pangahühistute, nagu Eestimaa Aadlimõisate Krediidiselts (*Estländischer Adeligen Güter-Credit-Verein*),⁹² pantkirjalaenude ja vastastikuse kindlustuse seltside kõrgete liikmemaksudega, mis kõneles seisusekaaslaste solidaarsusest ja ühtehoidmise vaimust; liikmed vastutasid võetud laenukohustuste eest ühiselt.⁹³ Valitsuselt saadi märtsis 1906 luba vaieldava juriidilise staatusega rüütelkonnamõisate pantimiseks.⁹⁴ Rüütelkonnamõisate pantimise lubamises

⁸⁸ [A. Kliimann.] 1905. aasta verepulg Eestis, I. Harjumaa, I. Kose, Hageri, Rapla ja Juuru kihelkondade sündmused. Kogunud ja toimetanud A. Kliimann. Minevik, Paide, 1932, lk. 8.

⁸⁹ Samas.

⁹⁰ Tasu asjus rahutuste ajal hävitatud varanduste eest. – Uus Virulane 14.07.1907.

⁹¹ Saksamaalt kavatsesid Liivimaa ja Eestimaa rüütelkonnad võtta ühiselt laenu 10,8 miljonit Saksa marka, mis võrdus 5 miljoni Vene rublaga; tagatiseks pidid saama rüütelkonnamõisad. Tingimusi vt. lähemalt Beschlüsse des ritterschaftlichen Ausschusses vom 10. Juni 1906. EAA, f. 854, n. 1, s. 81, l. 57; Beschlüsse des ordentlichen Livländischen Adelskonvents vom Juni 1906. EAA, f. 854, n. 2, s. 1327, l. 145–145p.; Liivimaa resideeriva maanõuniku ilma adressaadita venekeelse kirja projekt (või koopia) 09.06.1906. EAA, f. 854, n. 1, s. 1585, l. 1–2.

⁹² Kõnekeeles aadlipank, aadli krediitkassa, mõisnike krediidiselts oli koos Liivimaa analoogilise pangaga (*Livländischer Adelliger Güterkreditsozietaät*) Eesti Maakrediitseltsi (1931) eelkäija. Need andsid laenu ka talupoegadele talude väljaostmiseks, kuid talupoegi seltsiliikmeks ei võetud.

⁹³ Eestimaa Vastastikuse Tulekinnituse Seltsi peakoosolek 13. jaanuaril 1906 otsustas kindlustussummad välja maksta nii, et summa jaotatakse mitme aasta peale maksukohustusena kõigi liikmete vahel. (Eestimaa Vastastikuse Tulekinnituse Seltsi erakorralise peakoosoleku protokoll 13.01.1906. EAA, f. 3761, n. 1, s. 497, l. 70–85.); E. von Dellingshausen. Kodumaa teenistuses. Eestimaa rüütelkonna peamehe mälestused. Saksa keelest tlk. V. Tamm, K. Uustalu. Olion, Tallinn, 1994, lk. 93–94; E. von Stackelberg. Ühe baltlase võitlustee. Püüdlused, võidud ja kaotused. Saksa keelest tlk. R. Bender. (Eesti mälu.) Eesti Päevaleht, Akadeemia, [Tallinn], 2010, lk. 120–121. Stackelberg: „Tekitatud varaline kahju oli mulle siiski raske löök. Meil oli küll õnnestunud ühendada peaaegu kõik provintsi mõisaomanikud revolutsioonikahjude vastu kindlustamises ja seda veel õigeaegselt. Kuid suurema summa kui mulle hüvitati pidin maksma sellesse rüüstamiskassasse [saksakeelses originaalis *Plünderungskasse*] teistele tekitatud kahju katteks. Ja me kõik maksime ja maksime kuni kahju täieliku kustutamiseni – kuigi leping tuli sõlmida alles siis, kui kahju oli juba toimunud! Ohvrimeelne solidaarsus, mida mõni teine organisatsioon võib püüda meile, eestimaalastele järele teha.” (Samas, lk. 120.)

⁹⁴ Beschlüsse des ritterschaftlichen Ausschusses vom 20. und 21. Februar 1906. EAA, 854-1-81, l. 75; Läänemere kubermangude kohaliku seadustekogu (*Svod mestnyx uzakonenij gubernij Ostzejskix*) järgi oli rüütelkonnamõisate otstarve formuleeritud ebaselgelt. Ühest küljest olid need mõeldud maanõunike ja teiste seisuslike asutuste ametnike ülalpidamiseks, teisest küljest „üldse ühiskondlikeks vajadusteks“ (*i voobšče na obščestvennye nadobnosti*). 1886. aasta seadus kitsendas rüütelkondade õigusi nende mõisate suhtes. Eesti-läti rahvuslike ▶

välismaal ja kohalikes aadlipankades nägi eesti-läti avalikkus valitsuse lõplikku asumist mõisnike poolele nende mõisate õigusliku seisundi küsimuses ja kauaoodatud maaomavalitsuse reformiga venitamist.⁹⁵

Eestimaa rüütelkond pantis Kaiu, Kuimetsa ja Nabala mõisad Aadlimõisate Krediidiseltsis 800 000 rubla eest ja rüütelkonna pantkirjalaenu (*Ritterschaftlichen Pfandbriefdarlehen*) mõisnikele vormistati selle pangaühistu emiteeritud 5%-liste pantvõlakirjadega nominaalväärtuse järgi.⁹⁶ Pantkirjade kurss oli kaasaegsete väitel kõrge baltlaste suure entusiasmi tõttu. Kogu Eestimaa rüütelkonna üldisest laenufondist moodustasid nimetatud pantkirjalaenu lõviosa. Rüütelkond andis laenu laenuvõtja vara tagatisel, kusjuures laenu suurus ei tohtinud ületada summat, mida oleks konkreetsel juhul maksnud hüviti-seks vastastikune tulekindlustusselts. Laenu ei antud neile mõisnikele, kellele tulekindlustusseltsid pidid maksma hüvitist vähem kui 1000 rubla. Olulisim on aga vast see tingimus, et laenu võis eeskirja järgi anda ainult majandustegevuseks (*Wirtschaftsbetrieb*). Niisugune piirang oli lähedane riikliku laenu tingimustele ja nähtavasti tingitud vähemalt kahest asjaolust: 1) panditud mõisad olid saadud 18. sajandil keisrilt kingituseks ja olid vaieldava juriidilise staatusega, mistõttu nendega ei sobinud päris vabalt toimetada, 2) laenu raha kõigile soovijatele kahjude hüvitamiseks ei jätkunud. Riigilt sooduslaenu saanud mõisnikud võisid taotleda rüütelkonnalt laenu vaid siis,

kui kroonulaen oli väiksem komisjoni poolt aktsepteeritud võimalikust laenust.⁹⁷ Neid mõisaid, mille omanikud said Eestimaa kubernangus üheaegselt laenu nii kroonult kui ka rüütelkonna laenufondist, oli siiski märkimisväärt hulk: Atla, Habaja, Järvakandi, Keava, Lokuta, Laupa, Mäeküla, Orgita, Saumetsa, Seli, Sipa, Sooniste, Tammiku, Valgu, Valtu jmt. Siingi olid eelisolukorras mõisad, kus põletati või purustati piiritusevabrikuid (Eestimaa 43 mõisas), kõrvalhooneid, inventari ja toorainet (nt. Habaja ja Tammiku).⁹⁸ Enamasti ei ulatunud kahest peamisest allikast (riigilt ja rüütelkonnalt) saadud laenusumma kokku üle 2/3 mõisniku poolt üles antud kahjust (see võis olla ka ülehinnatud), kuid kattis suurema osa peamajade taastamise kuludest.

Mitterüütelkondade sugukonnamõisate (fideikomissmõisad)⁹⁹ koormamiseks võlgadega oli igal eraldi juhul vaja keisri luba, mis reeglina ka anti, vormistati seadusena ja kanti Vene riigi seadustekogusse.¹⁰⁰ 1907. aastal andis valitsus revolutsioonist kahju saanud mõisnikele uue soodustuse. Nad said võimaluse taotleda Riiklikust Aadlipangast laenu niisuguse kinnisvara (sh. mõisad) tagatisel, mis oli juba koormatud riikliku sooduslaenuga 1906. aasta 15. märtsi seaduse alusel.¹⁰¹

Eestimaa Rüütelkonna Komitee moodustatud 5-liikmeline maanõunikest ja kraisaadikutest koosnev laenukomisjon menetles peamiselt 1906.–1907. aastal rüütelkonna peamehe Eduard von Dellingshauseni eesistumisel umbes 35 mõisa omaniku pantkir-

► ringkondade arusaamises olid rüütelkondade mõisad ette nähtud maaomavalitsuse ülesannete täitmiseks ja reformi korral pidid need minema uuendatud omavalitsuse käsutusse. Rüütelkonnad seevastu pidasid neid mõisaid endale kuuluvateks (*neot`emlemaja sobstvennost`*) ja nõudsid õigust talitada nendega oma äranägemise järgi. (Vt. T. Kar`jajarm. Õestonskaja buržuazija, samoderžavie i dvorjanstvo v 1905–1917 gg. Eesti Raamat, Tallinn, 1987, lk. 166–170.)

⁹⁵ Uus kingitus Baltimaa mõisnikkudele. – Hää 07.03.1907.

⁹⁶ Eestimaa Aadlimõisate Krediidiseltsi president Eestimaa rüütelkonna kantseleile 20.03.1907. EAA, f. 854, n. 2, s. 5372.

⁹⁷ Darlehnsbedingungen. EAA, f. 854, n. 1, s. 1585, l. 6–8.

⁹⁸ Verzeichnis der von der Kommission zur Erteilung von Darlehen an die durch Brandstiftung geschädigten Gutsbesitzer bewilligten und aus der ersten Rate der Feuerassekuranz-Entschädigung zu tilgenden Darlehen. EAA, f. 854, n. 2, s. 5369, pagineerimata

⁹⁹ Fideikomisse tohtis parandada üksnes meesliinipidi, neid ei lubatud tükeldada, pantida ega edasi müüa.

¹⁰⁰ Vt. lähemalt T. Kar`jajarm. Õestonskaja buržuazija, samoderžavie i dvorjanstvo v 1905–1917 gg., lk. 163–166.

¹⁰¹ Osobyj žurnal Soveta ministrov 3 iijulja 1907 goda. O predostavlenii Gosudarstvennomu Dvorjanskomu Zemel`nomu Banku vydači ssud pod zalog imenij, obespečivajuščix ssudy, polučennye zemlevladel`cami dlja vosstanovlenija ix xozjajstv po zakonu 15 marta 1906 goda. [Tsaari kinnitus 30.07.1907.] RGIA, f. 1276, n. 20, s. 13, l. 9–10p.

Peterburi sõja-ringkonnakohtu otsus 1. maist 1909 Pärnumaa mõisate põletamise protsessil Tallinnas. – Päevaleht 01.05.1909.

Pärnumaa mõisate hävitamise protsess lõppes eila 7-päevalise harutuse järele ära. Raebtusealustest mõisteti Hans Burmeister (25 a. w.), Jüri Reimann (25 a. w.) ja Jaan Rostof (23 a. w.) — poomise surma; Aleksander Leenes (16 a. w.) — 8 aastaks wangi; Madis Witte (26 a. w.), Jaan Reimann (56 a. w.), Jakob Mens (21 a. w.), Jaan Madisson (28 a. w.), Aleksander Jürilõn (28 a.) ja Jaan Epa (24 a. w.) igaüks 2 aastaks paranduswangimajasse; Jüri Lillental (20 a. w.) — 1 aastaks ja 3 kuuks, Päärü Amerikas ja Jüri Madisson (18 a. w.) igaüks 1 aastaks ning Jaan Blumberg (30 a. w.) — kuueks kuuks wangi. Jüri Palf (36 a. w.) ja Andres Tomson (24 a. w.) mõisteti kumbki 1 aastaks paranduswangimajasse. Teised 19 kohtualust mõisteti wabaks. See otsus pandakse Peterburi sõjawäringkonna juhataja abile finnitamiseks ette.

jalaenu taotlust, uuris nende mõisate takseeritud väärtust, kindlustussummat ja selle väljamaksmist ning omanike laene-võlgasid pankadele ja eraisikutele.¹⁰²

Seisuga 1. jaanuar 1907 oli Eestimaa rüütelkonna abikomitee (*Hilfskomitee*) kogunud Eestimaal, mujal Vene impeeriumis¹⁰³ ja välismaal, peamiselt Saksamaal, sealsete abikomiteede kaasabil 62 146 rubla.¹⁰⁴ Sellest said toetusi saksa kooliseltsid, maaomanikud ja rentnikud, mõisaametnikud, pastorid, kooliõpetajad, õpilased, kaupmehed, käsitöölised, teenijad, politseinikud, näitlejad, muusikud jmt.¹⁰⁵ Eestimaa rüütelkonna laenufondi tegid märkimis-

väärseid sissemakseid jõukad aadlikud, Saksa ettevõtjad ja suurfirmad, nagu piiritusevabrikute ühenduse Rosen & Co Moskva kontor, Thomas Clayhills & Son, pangamaja Scheel & Co, kes kokku maksid 197 500 rbl.¹⁰⁶

Eestimaa rüütelkonna 1907. aasta erakorralisele juunimaapäevale esitatud keskkomisjoni aruandes on rüütelkonna laenukomisjoni poolt antud laenude summaks märgitud 601 950 rubla (sh. 495 100 rbl. pantkirjades).¹⁰⁷ 1908. aasta 1. jaanuari seisuga oli Eestimaa kubermangus panditud rüütelkonnamõisate arvel pantkirjalaenu antud 579 182 rubla.¹⁰⁸ Fideikomissmõisate taastamiseks anti laenu

¹⁰² Akte betreffend das Pfandbriefsdarlehen aus den Mitteln der Estländischen Ritterschaft an die durch die Revolution Schäden erlittenen Gutsbesitzer. Güter alphabetisch. I: A–O; II: P–W. EAA, f. 854, n. 2, s. 5373, 5374; Eestimaa Vastastikune Tulekindlustuse Selts. Väljunud kirjade ära kirjad, kindlustuste, kahjude väljamaksmise ja kindlustussummade tasumise asjus. EAA, f. 3761, n. 1, s. 549; Komisjoni protokolle vt. EAA, f. 854, n. 1, s. 1585, l. 15–31.

¹⁰³ Peterburi abikomitee üksikasjalikku aruannet koos annetajate nimekirjaga vt. Bericht des St. Peterburger Komitees zur Unterstützung der Notleidenden in den Ostseeprovinzen 1905–1907. Kugelgen & Ko, St. Petersburg, 1908. EAA, f. 854, n. 2, s. 2204, l. 18–36p.

¹⁰⁴ Annetajad jagunesid Eestimaa kubermangu toetuste tarbeks nii: Berliini abikomitee – 23 472,92 rbl, Eestimaa kubermang 20 103,60; Peterburi abikomitee 9591,80; mujalt välismaalt 4074,73; siseriigist 2459,44; kontsertide tulud 1318,40; intressid 1125,45.

¹⁰⁵ Ergänztender Bericht über die Hilfstätigkeit der Ritterschaft zum Besten der durch die revolutionären Unruhen vom Dezember 1905 geschädigten Gutsbesitzer Estlands 15.01.1908. Beilage I. Das Hilfskomitee. EAA, f. 854, n. 2, s. 5369, pagineerimata.

¹⁰⁶ Ergänztender Bericht über die Hilfstätigkeit der Ritterschaft zum Besten der durch die revolutionären Unruhen vom Dezember 1905 geschädigten Gutsbesitzer Estlands 15.01.1908. Beilage II. Verzeichnis der für Darlehndfond angewiesenen Summen. EAA, f. 854, n. 2, s. 5369, pagineerimata.

¹⁰⁷ Bericht über die Hilfstätigkeit der Ritterschaft zum Besten der durch die revolutionären Unruhen vom Dezember 1905 geschädigten Gutsbesitzer Estlands. (Juni 1907.) EAA, f. 854, n. 1, s. 1585, l. 11p.

¹⁰⁸ Rechenschaftsbericht des Ritterschaftshauptmanns Baron Dellingshausen für das Triennium 1905/1907. I. Bericht über die Verwaltung der estländischen Ritterkasse. Buchdruckerei „Revaler Beobachter“, Reval, 1908, lk. 20–21. EAA, f. 854, n. 2, s. 1344.

keisri vastava loa (ukaasi) alusel, nt. Ravila ja Palivere mõisa omanikule 110 000,¹⁰⁹ Vigala ja Velise¹¹⁰ mõisa omanikele á 80 000 rubla.¹¹¹ Eestimaa rüütelkonna laenufond oli kuni kaks korda suurem riiklikust laenusummast ja kokku koos riikliku laenuga võisid Eestimaa kubermangu mõisnikud saada soodsatel tingimustel laenuks üle ühe miljoni rubla, mida on küll märksa vähem kui kubermangus arvele võetud (deklareeritud) kahjud (2,8 miljonit), kuid ikkagi väga suur toetus, lisaks veel kindlustusseltside väljamaksed, mis Eesti alal võisid ulatuda poole miljoni rublani.

Lõpetuseks

Mõisnike poolt üles antud kahjude registreerimise mikroanalüütiline uurimine lubab väita, et absoluutset täpsust nii kahjustatud mõisate arvu kui ka kahjude suuruse kohta pole võimalik saavutada. Kahjude hindamine oli vähem või rohkem subjektiivne ning ka nimekirjade koostajad lähtusid mõnevõrra erinevatest kriteeriumidest.

Kindralkuberneri n.-ö. pikas nimekirjas on Eesti alalt mitmesugusel viisil kahjustatud mõisaid 161 ehk 16,4% mõisate üldarvust (982).¹¹² Tõsisemalt sai põletamise, lõhkumise ja rüüstamise läbi kannatada u. 100 mõisat ehk u. 10% mõisate üldarvust, sh. peahoonete põletamise läbi u. 65 mõisat (A. von Transehe-Rosenecki nimekirja), kus kahjud olid kõige suuremad. Üle poole suurematest kahjustatud Eestis langeb Harjumaa mõisatele. Piiritusevabrikuid sai kannatada u. 50 ehk u. 20% nende üldarvust (250). Piiritusevabrikute ja mõisakõrtside kah-

jud loeti rahaliselt mõisate kogukahjude hulka. Kroonu viinapoodide ja -ladude rüüstamisest tekkinud kahjude kohta pidasid eraldi arvestust aktsiisivalitsused.

Enamik Balti kubermangudes kahjustatud mõisavarast taastati suures osas riikliku sooduslaenu, rüütelkondade laenufondide, kindlustusseltside väljamaksete ja mõisnike omavahendite arvel kas endisel või muudetud kujul. Ent märkimisväärne osa jäi ka Eestis varemetesse (Haimre, Jädivere, Järvakandi, Kiviloo, Pahlkla, Pööravere, Raasiku, Saha, Tohisoo, Valtu, Vanamõisa, Velise jmt).¹¹³ Üldine majanduslik tõus soodustas mõisnikel revolutsioonikahjustest ülesaamist. Kuid moraalse ja emotsionaalse kahju ei suuda keegi kokku lugeda.

1905.–1906. aasta kodusõda ja mõlema poolne vägivald oli Balti ülemkihtidele katastroof, senise soovmõtlemisele rajatud patriarhaalse ja idüllilise maailmapildi lõplik kokkuvarisemine, baltisaksa poliitika ideoloogia ja poliitika ummik, mis ei töötanud edaspidiseks midagi head. Miski polnud enam endine. Truu teenijarahvas, kus paheliseks erandiks olid varem vaid üksikud „ässitajad”, omandas nüüd metsiku ja ähvardava vaenlasekuju piirjooned nii elus kui ka kirjanduses.¹¹⁴ Maad võttis varasemast veelgi suurem stress ja ebakindlus, mis aitas kaasa aadli maavalduse vähenemisele. Vene absolutismi heatahtlikkus troonile truude baltlaste vastu ja sõjalis-politseiline terror karistussalkade näol andsid vaid ajutist kasu ja hingetõmbeaega. Baltlaste vastus oli seisuslike ja rahvuslike jõudude entusiastlik mobiliseerimine, et ühendada aadel, kodan-

¹⁰⁹ Aus dem Protocoll der Estländischen Ritterschaft. Ritterschaftlicher Ausschuss am 18.10.1908. EAA, f. 854, n. 2, s. 5373, pagineerimata. Keisri vastavat ukaasi Senatile vt. sealsamas.

¹¹⁰ Aus dem Protocoll der Estländischen Ritterschaft. Ritterschaftlicher Ausschuss am 08.09.1907. EAA, f. 854, n. 2, s. 5373, pagineerimata. Keisri vastavat ukaasi Senatile vt. sealsamas.

¹¹¹ Bericht des estländischen Ritterschaftshauptmanns Baron Dellingshausen-Kattenack über die Hilfstätigkeit der Ritterschaft zum Besten der durch die revolutionären Unruhen vom Dezember 1905 geschädigten Gutsbesitzer Estlands Januar 1911. EAA, f. 854, n. 1, s. 1585, l. 12.

¹¹² T. Rosenberg. Eesti mõisate ajalooline ülevaade. – Eesti mõisad. Teaduslikult toim. ja eessõna T. Oja. Eesti Ajalooarhiiv, Olion, Tallinn, 1994, lk. 26, 35.

¹¹³ Valdo Praust. Eesti mõisa portaali, <http://www.mois.ee/>

¹¹⁴ Vt. nt. T. Lukas. Eesti rahvusimago muutumine baltisaksa kirjanduses. – Muutuste mehhanismid Eesti kirjanduses ja kirjandusteaduses. Ettekandeid ja artikleid 1999. Koost. M. Laak, S. Olesk, toim. M. Laak. Eesti Kirjandusmuuseum, Tartu, 2000, lk. 27–52; E. Schaper. Timukas. Saksa keelest tlk. K. Kaugver. (Eesti lugu, 18.) Eesti Päevaleht, Akadeemia, [Tallinn], 2009, lk. 219–231.

lus, literaadid ja „väikesed sakslased” selleks, et kaitsta veel viimaseid bastione.¹¹⁵

Hilisemad lepituskatsed kandsid vähe vilja, võimalused rahulikuks kooseluks ja koostööks ühisel kodumaal pigem ahenesid. Enamusrahvaste mõõdukatele elementidele ja uuele eliidile lähenemisega oli Balti ülemkiht liberalismi vähesuse ja jõuvahekordade väära hindamise tõttu hiljaks jäänud. Ja ka

mõõdukad ise, rääkimata sotsialistidest, olid võimuambitsioonide, enesemääramise ja poliitilise rahvusautonoomia nõudega 1905. aastal lõhet hoopis suurendanud. Evolutsiooniliseks moderniseerimiseks vajaliku elementaarse ühiskondliku konsensuse saavutamise püüdlusi Baltikumis takistas ka valitsus ise oma vähesese reformisuutlikkuse, umbusu, unifikseerimise ja venestamise püüetega.

Lisa 1

Eestimaa rüütelkonna nimekiri 4. veebruarist 1906 Eestimaal 26.–28. oktoobril 1905 ja 12.–19. detsembril 1905 revolutsionääride poolt põletatud, purustatud ja rüüstatud rüütlimõisate ja pastoraatide kohta*

Mõis	Omanik
26.–28. oktoobril 1905	
<u>I. Harjumaa</u>	
<i>a) Keila kihelkond</i>	
1. Ääsmäe**	Hugo Borgeest
2. Keila pastoraat	pastor Maximilian Fick
<i>b) Nissi kihelkond</i>	
3. Laitse	parun Woldemar Uexküll
4. Riisipere	parun Carl Otto Stackelberg
5. Vardi	parun Max Pilar von Pilchau
6. Nissi pastoraat	pastor Emil Bruhns
<i>c) Hageri kihelkond</i>	
7. Ruila	Ulrich von Bremen
8. Haiba	maanõunik krahv Emil Igelström
9. Hageri pastoraat	praost Constantin Thompson
<u>II. Läänemaa</u>	
<i>a) Märjamaa kihelkond</i>	
10. Lümandu	Eleonore von Schulmann

Lisaks neile kümnele mõisale ja pastoraadile rüüstati ajavahemikus 26.–28. oktoobril

11. Kroonu viinamonopolipood Arudevahel (Keila kihelkond);
12. Posti- ja telegraafi kontor Liival (Nissi kihelkond);
13. Kroonu viinamonopolipood Pajakal (Nissi kihelkond).

* Liste der in Estland in der Zeit vom 26. bis 28. Oktober und vom 12 bis 19 Dezember 1905 von Revolutionären niedergebrannten, demolierten und beraubten Rittergüter und Pastorate. EAA, f. 854, n. 2, s. 2209, l. 1–4. Tõlge saksa keelest.

** Originaalsete saksakeelsete mõisanimede eestikeelsed vasted on antud tänapäevases ortograafias: V. Praust. Eesti mõisaportaali, <http://www.mois.ee/>; isikute nimed on antud originaalis esineval kujul.

¹¹⁵ Vt. A. Henriksson. Vassals and Citizens. The Baltic Germans in Constitutional Russia, 1905–1914. (Materialien und Studien zur Ostmitteleuropa-Forschung, 21.) Herder-Institut, Marburg, 2009.

12.–19. detsembril 1905

I. Harjumaa

a) Hageri kihelkond

1. Sutlema	rüütelkonna sekretär parun Eduard Stackelberg
2. Rabivere	Dietrich von der Decken
3. Pargi	Victor von Kotzebue
4. Adila	Carl von Lueder
5. Kohila	Carl von Lueder
6. Haiba	maanõunik krahv Emil Igelström
7. Kernu	salanõunik Ernst von Kotzebue
8. Maidla	Hugo Markgraf
9. Ruila	Ulrich von Bremen
10. Tohisoo	maanõunik parun Gotthard Wrangelli pärijad
11. Lohu	kindral Alexander von Helffreich
12. Salutaguse	Ernst von Ramm
13. Pahkla	parun Roman Taube
14. Kurtna	Adele Glanström

b) Jüri kihelkond

15. Nabala	Eestimaa rüütelkond, rentnik parun Joseph Maydell
16. Vaida	parun Paul Ungern-Sternberg
17. Aruvalla	parun Paul Ungern-Sternberg
18. Kurna	Saksa konsul Nikolai Koch

c) Jõelähtme kihelkond

19. Kostivere	maanõunik parun Richard Rosen
20. Jägala	paruniproua Elisabeth Uexküll-Gyllenbandt,
sünd. von Brevern, Anna von Woitasch,
sünd. von Brevern, Olga ja Sophie von Brevern
21. Jõelähtme	Charlotte, Adda ja Harald Waldmann
22. Ülgase	parun Rudolf Ungern-Sternbergi pärijad
23. Nehatu	Tallinna linn
24. Saha	Reinhold von Brevern

d) Jüri kihelkond

25. Raasiku	paruniproua Helene Stackelberg
26. Anija	parun Arthur Ungern-Sternberg
27. Haljava	parun Wolter Stackelberg
28. Peningi	Arthur von Baranoff
29. Paasiku	Eduard von Gloy pärijad
30. Aruküla	kindralmajor Peter von Baranoff
31. Kiviloo	parun Constantin Stackelberg
32. Perila	parun Otto Ungern-Sternberg

e) Kose kihelkond

33. Habaja	Arthur von Hunnius
34. Saumetsa	Arthur von Hunnius
35. Paunküla	Julius von Hagemeister
36. Ojasoo	Pauline von Wetterstrandt, sünd. Stackelberg
37. Kõue	Otto von Kotzebue
38. Ravila	krahvinna Alexandra Kotzebue-Pilar von Pilchau
39. Loo	paruniproua Natalie Uexküll, sünd. von Harder
40. Oru	Benedicte von Lilienfeld-Toal, sünd. von Pistohlkors
41. Tammiku	parun Richard Fersen
42. Tuhala	von Lilienfeld-Toal
43. Alavere	parun Otto Ungern-Sternberg

44. Pikavere

parun Constantin Taube

f) Rapla kihelkond

45. Hagudi

Eduard von Krusenstjerna

46. Alu

Rudolph von Lilienfeld

47. Valtu

kreisisaadik parun Alexis Girard de Soucanton

48. Kuusiku

maanõunik Otto von Lilienfeld

49. Kehtna

maanõunik Otto von Lilienfeld

50. Järvakandi

kreisisaadik parun Oscar Hoyningen-Huene

51. Ohekatku

kreisisaadik parun Alexis Girard de Soucanton, parun Victor Taube

52. Keava

parun Max Fersen

53. Kabala

kreisisaadik Otto von Lilienfeld

54. Ohukotsu

krahv Nicolai Tiesenhausen

g) Juuru kihelkond

55. Maidla

parun Joseph Maydell

56. Juuru

parun Joseph Maydell

57. Järlepa

Otto von Lueder

58. Kaiu

Eestimaa rüütelkond (rentnik Arthur von Hunnius)

59. Kuimetsa

Eestimaa rüütelkond (rentnik Woldemar von Samson-Himmelstjerna)

60. Atla

Constantin von Barlöwen

61. Ingliste

parun Rudolf Staal

62. Hõreda

parun Georg Stackelberg

63. Härgla

Reinhold von Wetter-Rosenthal

64. Pirgu

Cäcilie von Wetter-Rosenthal, sünd. paruness Essen

65. Seli

Krahv Nicolai Tiesenhausen

h) Keila kihelkond

66. Rahula

Heinrich von Schulmanni pärijad

II. Järvamaa

i) Türi kihelkond

67. Türi-Alliku

parun Alexander Engelhardt

68. Piiumetsa

maanõunik parun Georg Rausch von Trautenberg

69. Lokuta

maanõunik parun Georg Rausch von Trautenberg

70. Laupa

parun Otto Taube

71. Säreveere

parun Wolter Schilling

72. Kirna

parunessid Helene ja Julie Pilar von Pilchau

73. Tori

August Frey

74. Mäeküla

Joachim von Dehn

75. Kolu

Henriette, Harriet, Margarethe von Middendorff, paruniproua

Elisabeth Schilling, sünd. von Middendorff

76. Oisu

parun Jeamot Rausch von Trautenberg

III. Läänemaa

k) Märjamaa kihelkond

77. Orgita

Ewald von Wetter-Rosenthal

78. Vana-Märjamaa

Max Drögemüller

79. Valgu

parun Theodor Pilar von Pilchau

80. Sõtke

Helene von Wistinghausen

81. Kasti

paruniproua Helene Stackelberg, sünd. paruness Stackelberg

82. Haimre

kammerhärä maanõunik parun Alexander Buxhöwden

83. Päädeva (Orgita kõrvalmõis)

Ewald von Wetter-Rosenthal

84. Paeküla

Georg von Rennenkampff

85. Mõraste

Georg von Rennenkampff

86. Mõisamaa

Eduard von Lueder

l) Kullamaa kihelkond

87. Sooniste	kreisisaadik Hermann von Mohrenschildt
88. Luiste	Carl von Mohrenschildti pärijad
89. Sipa	Ernst von Wetter-Rosenthal
90. Tolli	krahvinna Mary Sievers, sünd. Poppen
91. Teenuse	parun Guido Maydell
92. Koluvere	krahv Leo Buxhöwden, krahvinna Elise Buxhöwden

m) Vigala kihelkond

93. Vigala	parun Bernhard Uexküll
94. Velise	parun Bogdan Maydell
95. Jädivere	Carl von Lilienfeld
96. Konuvere	Woldemar von Rennenkampff

n) Mihkli kihelkond

97. Oidremaa	parun Roman Maydell
--------------	---------------------

o) Kirbla kihelkond

98. Vanamõisa	kammerhärä, maanõunik parun Otto Budberg
---------------	--

IV. Virumaa*p) Jõhvi kihelkond*

99. Ontika	Constantin Clapier de Colongue
------------	--------------------------------

q) Lüganuse kihelkond

100. Maidla	kreisisaadik Hermann von Lövis of Menar
-------------	---

26.–28. oktoobril ja 12.–19. detsembril 1905 kokku 113 mõisat, viinamonopolipoodi ja üks postkontor põletati, purustati ja rüüstati; neist kaks mõisat, Ruila ja Haiba, kaks korda – oktoobris ja detsembris.

Põletati 52 harrastemaja ja 8 piiritusevabrikut ning elumaju järgmistes mõisates: 1. Kohila, 2. Tohisoo, 3. Salutaguse, 4. Pahkla, 5. Vaida, 6. Kostivere, 7. Ülgase, 8. Saha (Jõelähtmes), 9. Raasiku, 10. Haljava, 11. Peningi, 12. Paasiku, 13. Kiviloo, 14. Paunküla, 15. Kuimetsa, 16. Atla, 17. Seli, 18. Lokuta, 19. Laupa, 20. Mäeküla, 21. Kolu, 22. Ravila, 23. Oru, 24. Tammiku, 25. Tuhala, 26. Alavere, 27. Valtu, 28. Kehtna, 29. Järvakandi, 30. Keava, 31. Järlepa, 32. Kaiu, 33. Orgita, 34. Vana-Märjamaa, 35. Valgu, 36. Sõtke, 37. Kasti, 38. Haimre, 39. Paunküla, 40. Mõraste, 41. Mõisamaa, 42. Sooniste, 43. Luiste, 44. Sipa, 45. Tolli, 46. Teenuse, 47. Koluvere, 48. Vigala, 49. Velise, 50. Jädivere, 51. Konuvere, 52. Vanamõisa, ja mõisate piiritusevabrikud: 1. Aruvalla, 2. Habaja, 3. Tammiku, 4. Kasti, 5. Kuimetsa, 6. Atla, 7. Päädeva, 8. Laupa. Purustati 35 piiritusevabrikut järgmistes mõisates: 1. Sutlema, 2. Adila, 3. Haiba, 4. Kernu, 5. Maidla (Hageris), 6. Ruila, 7. Tohise, 8. Salutaguse, 9. Pahkla, 10. Raasiku, 11. Anija, 12. Kiviloo, 13. Perila, 14. Paunküla, 15. Ojasoo, 16. Ravila, 17. Uuemõisa, 18. Tuhala, 19. Alavere, 20. Pikavere, 21. Alu, 22. Valtu, 23. Kuusiku, 24. Kehtna, 25. Järvakandi, 26. Keava, 27. Kabala, 28. Maidla (Juurus), 29. Ingliste, 30. Hõreda, 31. Härgla, 32. Seli, 33. Vana-Märjamaa, 34. Valgu, 35. Sooniste.

Kihelkondadest on kannatanud kõige rohkem: *Hageri* kihelkond, kus 18-st mõisast on põletatud ja purustatud 14; *Harju-Jaani* kihelkonnas 12 mõisast 8; *Kose* kihelkonnas 19-st mõisast 12; *Rapla* kihelkonnas 18-st mõisast 10; *Juuru* kihelkonnas 13-st mõisast 11; *Türi* kihelkonnas 13-st mõisast 10; *Märjamaa* kihelkonnas 16-st mõisast 10, *Vigala* kihelkonnas 6-st mõisast 4. Kõige hullem on olukord Märjamaa ja Vigala kihelkonnas, kus nimetatud mõisad põletati.

Kogutud andmete järgi esinevad kahjustatud mõisate omanike hulgas immatrikuleeritud perekonnad: perekond *von Lilienfeld* – seitse korda, parunlik perekond *von Stackelberg* – kuus korda, parunlik perekond *Ungern Sternberg* – kuus korda, parunlik perekond *von Maydell* ja perekond *Wetter Rosenthal* – viis korda, parunlikud perekonnad *von Uexküll* ja *von Taube*, perekonnad *von Kotzebue* ja *von Lueder* – neli korda, parunlikud perekonnad *Pilar von Pilchau* ja *Rausch von Trautenberg*, perekond *Edle von Rennenkampff*, Eestimaa rüütelkond – kolm korda, krahvlikud

perekonnad *von Tiesenhausen* ja *von Igelström*, parunlikud perekonnad *von Fersen*, *von Girard*, *von Buxhöwden* ja perekonnad *von Bremen*, *von Brevern*, *von Baranoff*, *von Hunnius*, *von Mohrenschildt*, *von Schulmann* – kaks korda, parunlikud perekonnad *von Rosen*, *von Hoyningen Huene*, *von Staal*, *von Engelhardt*, *von Schilling*, *von Budberg*, *von Wrangell*, krahvlik perekond *von Sievers* ja perekond *von Helffeich*, *von Ramm*, *von Hagemeister*, *von Krusensjtjerna*, *von Barlöwen*, *von Dehn*, *von Middendorff*, *von Wistinghausen*, *von Clapier de Colongue*, *von Löwis of Menar* – üks kord.

Mitteimmatricleeritud kahjukandjad on üks kord mainitud perekonnad: *von der Decken*, *Borgeest*, *Markgraf*, *Glanström*, *Koch*, *von Voitach*, *Waldmann*, *von Gloy*, *von Wetterstrandt*, *Frey*, *Drögemüller* ja Tallinna linn.

Lisaks on kahjukannatajad pastorid: *Fick* (Keila), *Bruhns* (Nissi), *Thomson* (Hageri), kroonu monopolipoed Arudevahel ja Pajakal ning rüüstatud posti ja telegraafikontor Liival.

Tallinn, 4. veebruaril 1906

Lisa 2

Pärnumaal 1905. aastal põletatud mõisad Liivimaa rüütelkonna andmeil*

Kihelkond	Mõis	Omanik
Vändra	Käru	Caroline Wilhelmine Anna von Renteln
	Lelle	parun Ernst Hoyningen-Huene
	Uus-Vändra	krahv Nikolai Fersen
	Vana-Vändra	Friedrich von Ditmari pärijad
Pärnu-Jaagupi	Are	Reinhold von Nasackin
	Enge	riigimõis
	Halinga	Friedrich von Lilienfeld
	Kaelase	Karl von Brandt
	Kaisma	Ida von Oldekop
	Kõnnu	krahv Hermann Keyserling
	Pööravere	Ernst von Middendorff
	Roodi	Reinhold von Nasackin

Rüütelkonna sekretär (allkiri)

Uurimistöö on tehtud Haridus- ja Teadusministeeriumi sihtfinantseeritava teadusteema SF0130038s09 raames.

Toomas Karjahärm

(1944)

Lõpetanud Tartu ülikooli ajaloo osakonna 1970, ajalookandidaat 1974, ajaloodoktor 1983, professor 1984. Töötanud TA Ajaloo Instituudis teadurina 1970–1975, Tallinna konservatooriumis õppejõu ja kateedrijuhatajana 1975–1990. Aastast 1990 Ajaloo Instituudis (praegu TLÜ Ajaloo Instituut) projekti-juht, vanemteadur ja õppejõud. Peamine uurimissuund: 19.–20. sajandi poliitiline ja ideede ajalugu.

* Spisok dvorjanskix votšin, myzy kotoryx ili sožženy ili razrušeny. Pernovskij uezd. EAA, f. 296, n. 7, s. 2476, l. 16; Verzeichnis der Rittergüter, auf welchen die Herrenhöfe ganz oder teilweise während der Revolution 1905/1906 eingeschert worden sind. – [A. von Transehe-Roseneck.] Die Lettische Revolution. Mit einem Geleitwort von professor T. Schiemann, II. Die Sozialdemokratie. Die Katastrophe. Zweite veränderte Auflage. Georg Reimer, Berlin, 1908, lk. 393. Tõlge vene ja saksa keelest. Mõisate ja mõisnike nimekujud on korrigeeritud; V. Praust. Eesti mõisa-portaal, <http://www.mois.ee/>; M. Aitsam. 1905. aasta revolutsioon ja selle ohvrid Eestis. Ilmamaa, Tartu, 2011, lk. 290.